

Ярослав ФАЙЗУЛІН
Віталій СКАЛЬСЬКИЙ

SIT AB OMNI EXTERA DOMINATIONE LIBERA
UKRAINA PERPETVO

СЛАВА
УКРАЇНІ

ПЕРЕІСЛАВЕЦЬ
971
СОЛЬНИЦЯ
1111
КАЯЛА
1224
КИЇВ
1240

ЖОВТІ ВОДИ
1648
БЕРЕСТЕЧКО
1651
КОНОТОП
1659
ПОЛТАВА
1709

С Я Н И И С
1914
К Р У Т Ь
1918
Б А З А Р
1921
Х У С Т
1939
ХОЛОДНИЙ ЯР
1920-1946

Перелогі
Української революції:
Другий Зимовий похід
Армії УНР

Микола Оверкович

Епітафія

на могилу 359 Лицарів Базарських.

Вкраїна нам звелена, і тиши,
І знали ми тут, вірні заповіту
Батьків своїх. О, хто б ви не були,
Лізіть, скажіть про нашу долю світу!

Хай знає брід, хай знає чужинець;
Хай знає друг, і ворог хай погує,
Що марний наш і страдницький кінець
Знагамь свідити за волю не вгамує,
Бо ми живем. Великі і міцні

В серцях і пам'яті великого народу,
Знов встанемо в прийдешні сумні дні
І знов гукнем: за правду і свободу!

І вдарить меч, знов шабля загзвенить,
Повстане край під ворогом похилим...
Ізійте же, світ широкий сповістять,
Що гукте із нашої могили.

Хай знає брід, що тільки це ярмо,
Хай знає друг, і ворог хай погує,
Що тільки тілом тут ми лежимо,
А вітний дух наш волю срізь гатувє.

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

*Ярослав ФАЙЗУЛІН
Віталій СКАЛЬСЬКИЙ*

**ПЕРЕЛОГИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ:
ДРУГИЙ ЗИМОВИЙ ПОХІД АРМІЇ УНР**

Київ
Видавництво імені Олени Теліги
2008

ЗМІСТ

ВСТУП	3
БІЛЬШОВИЦЬКА ОКУПАЦІЯ УКРАЇНИ.....	3
УКРАЇНСЬКИЙ ПОВСТАНСЬКИЙ РУХ.....	9
ОРГАНІЗАЦІЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ ПАРТИЗАНСЬКО-ПОВСТАНСЬКОГО ШТАБУ. ПІДГОТОВКА ДРУГОГО ЗИМОВОГО ПОХОДУ	17
БЕССАРАБСЬКА (ПІВДЕННА) ПОВСТАНСЬКА ГРУПА	23
ПОДІЛЬСЬКА ПОВСТАНСЬКА ГРУПА	27
ВОЛИНСЬКА ПОВСТАНСЬКА ГРУПА	29
ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ РОЗСТРІЛЯНИХ ПІД БАЗАРОМ	34

ВСТУП

Для розбудови української державності та становлення національної свідомості українського народу надзвичайно важливою є пам'ять про героїчні сторінки нашого минулого, зокрема й Другий Зимовий похід. Він став останньою відчайдушною і героїчною спробою Армії Української Народної Республіки та українських повстанців збройним шляхом відновити втрачену державність. Він також засвідчив незламність українського національного духу та прагнення продовжувати національно-визвольну боротьбу до її переможного завершення.

Водночас Другий Зимовий похід увійшов в аннали української історії як подія трагічна. Адже, незважаючи на рішучість і самопожертву українських вояків, відновити незалежну державу їм не вдалося. Багато учасників походу загинули, а 360 полонених українських вояків були розстріляні чекістами поблизу волинського села Базар.

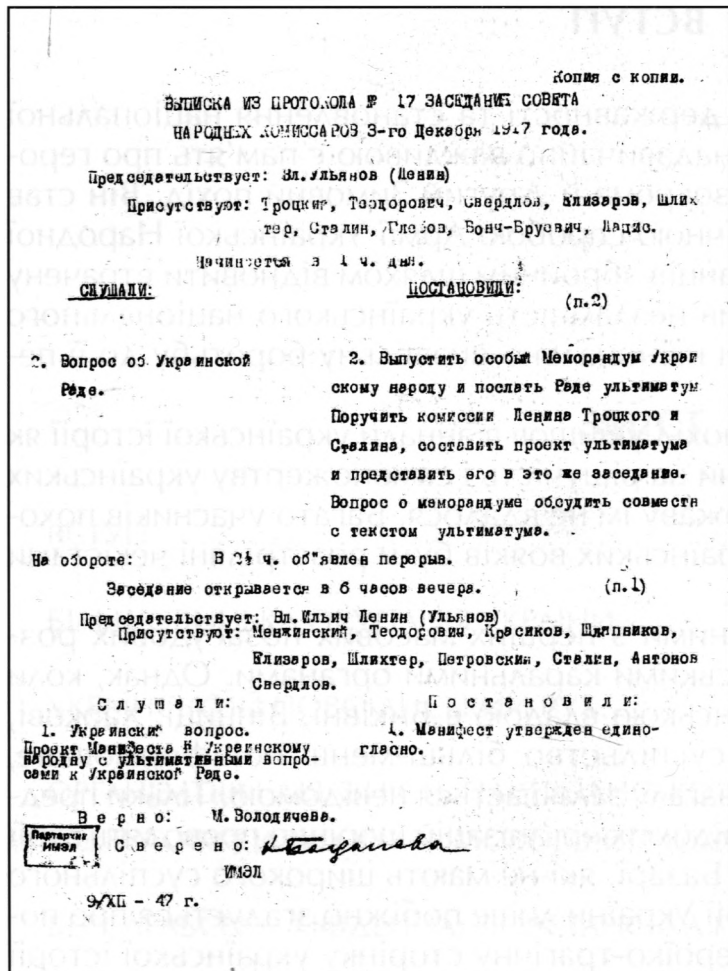
Розстріли у Базарі були одними з перших масових позасудових розстрілів українців, вчинені радянськими каральними органами. Однак, коли про нищення, організовані радянською владою в Биківні, Вінниці, Харкові, західноукраїнських в'язницях, суспільство більш-менш поінформоване, то трагедія Базару для ширшого загалу залишається невідомою. Тільки представники окремих національно-свідомих організацій щорічно проводять акції з вшанування пам'яті загиблих у Базарі, які не мають широкого суспільного резонансу. У підручниках з історії України лише побіжно згадується про похід. Тому пролити світло на цю героїко-трагічну сторінку української історії покликана наша брошура.

БІЛЬШОВИЦЬКА ОКУПАЦІЯ УКРАЇНИ

Перша у ХХ столітті українська держава — Українська Народна Республіка була проголошена в листопаді 1917 року. Третім Універсалом Української Центральної Ради. Від самого початку свого існування УНР зазнавала політичного тиску з боку більшовицької Росії, який згодом переріс у збройний конфлікт. Спочатку більшовики спробували захопити владу в Києві та інших українських містах шляхом організації наприкінці жовтня 1917 року повстання. Проте, завдяки оперативним діям прихильників Центральної Ради цей антидержавний заколот вдалося ліквідувати. Тоді більшовики вирішили

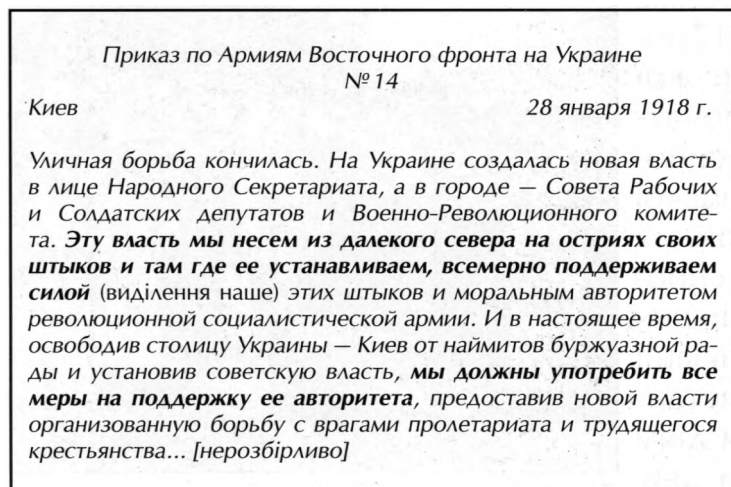
Делегати III Всеукраїнського військового з'їзду.
В центрі — Симон Петлюра, Михайло Грушевський,
Володимир Винниченко. Фото. 27 жовтня 1917 року

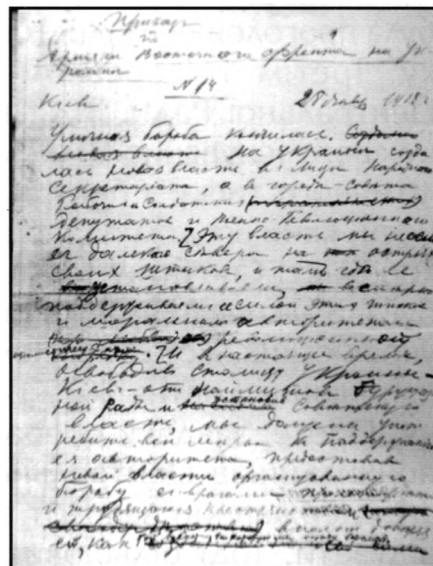
Протокол засідання Ради народних комісарів, де було ухвалено рішення надіслати Ультиматум Українській Центральній Раді, яким було розпочато першу більшовицько-українську війну. *Грудень 1917 року*

ворогом поблизу цієї залізничної станції загинув квіт молодого української нації — кільканадцять молодих людей, справжніх патріотів своєї держави.

діяти інакше. На кінець грудня 1917 року були призначені вибори до Українських установчих зборів, що мали вирішити питання про державний устрій України та земельну реформу. Більшовики розуміли, що на виборах перемогти їм не вдасться. Тому почали агітацію за перевибори Центральної Ради через ради робітничих, солдатських та селянських депутатів, у яких мали деяку перевагу. Коли ж і це їм не вдалося, Рада народних комісарів Росії, очолювана В. Леніним, оголосила демократичній Україні війну. Для прикриття агресії у Харкові було створено маріонетковий більшовицький уряд — Народний секретаріат. Водночас розпочався наступ більшовицьких військ на українські землі. Українці намагалися відстояти власну державність. Символом непоборності нашого народу став бій на станції Крути. У жорстокому бою із переважаючим

Наказ № 14 М. Муравйова про захоплення влади у Києві (Національний музей історії України)

Перша більшовицька окупація України тривала всього кілька тижнів. За цей час окупанти встигли відзначитися кривавим терором проти місцевого населення. У Києві жертвами свавілля стало близько п'яти тисяч людей, які були розстріляні та замордовані тільки за те, що носили погони Армії УНР, мали «буржуйський вигляд», спілкувалися українською мовою, а ще через те, що у них були знайдені документи, видані попередніми урядами. На окремі українські міста накладено мільйонні контрибуції.

Перед відступом більшовики грабували населення, вивозили все, що становило хоч якусь цінність. Очевидці згадують: *«Картина втечі більшовиків була доволі оригінальною: здавалося, пів-міста жителів виїжджають або переїжджають на нові квартири. Візники і підводи, навантажені всіляким домашнім скарбом — подушками, самоварами, перинами, стільцями... і все це мчалось поспіхом, під охороною одного, двох солдатів червоної армії, озброєних гвинтівками».* Не забули вірні ленінці прихопити й гроші із Державного банку. Грабункам піддавалися навіть такі релігійні святині як Софійський собор, Феофанівський монастир та інші.

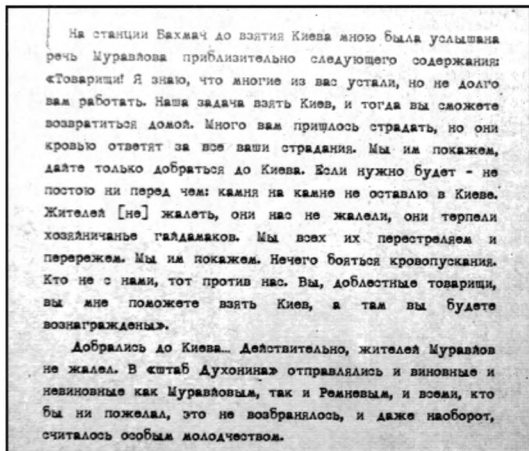
Рада народних комісарів. 26 жовтня 1917 року

Хо́да червоноармійських частин Києвом.
Фото. Лютий 1919 року

Газетне повідомлення про більшовицький терор на Чернігівщині. 1918 рік

Уривок з доповіді про діяльність
М. Муравйова в Україні. 1918 рік

Російсько-українська війна тривала до червня 1918 року і закінчилася перемогою українців. За цей час Урядові УНР вдалося укласти з країнами Четверного союзу (Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія, Туреччина) Берестейський договір, який був значним успіхом української дипломатії на міжнародній арені.

Наприкінці квітня 1918 року за підтримки німців в Україні відбувся державний переворот, внаслідок якого до влади прийшов гетьман Павло Скоропадський. Більшовицький режим у Росії також визнав

Україну суверенною державою, проте не відмовився від планів окупувати її. Влітку 1918 року більшовики почали формувати у незалежній Україні свої напівлегальні структури і взяли курс на організацію збройного повстання. У серпні вони сформували спеціальні диверсійні групи, які намагалися дестабілізувати ситуацію в Україні і здійснити новий переворот. Однак через відсутність підтримки і дії влади заколотникам не вдалося завдати українцям серйозної шкоди. Чергова більшовицька змова проти України провалилася.

У грудні 1918 року Червона армія вирушила в новий похід проти України, начебто «на допомогу повсталим українським робітникам і селянам». Встановлений більшовицький режим мав усі ознаки окупації: силове захоплення території, встановлення військової та цивільної адміністрації, запровадження норм права держави-окупанта, фізичний терор проти населення, пограбування продовольчих та природних ресурсів. Створений більшовиками маріонетковий уряд нахабно заявляв: *«1. Тимчасовий робітничо-селянський уряд України створений постановою ЦК РКП, є його органом і повністю виконує усі розпорядження та накази ЦК РКП. 2. Тимчасовий робітничо-селянський уряд України, не є, по суті, самостійним, не створював і не збирається створювати свого незалежного військового командуван-*

Другий латиський більшовицький полк проходить вулицями села Чаплинське Таврійської губернії.
Фото. Травень 1919 року

Більшовицький бронепотяг
«Коршун» № 50 в Україні.
Фото. 1920 рік

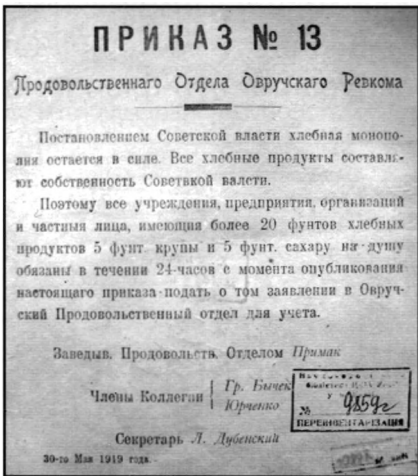

Командир Червоної армії в Україні В. Антонов-Овсієнко (в центрі) після захоплення Києва. Фото. 1919 рік

Командир Червоної армії в Україні В. Антонов-Овсієнко виступає перед військами отамана Н. Григор'єва. Фото. Квітень 1919 року

ня, Реввійськраду групи Курського напрямку було названо Реввійськradoю Української радянської армії винятково для того, щоби можна було говорити про радянську армію України, а не про наступ російських військ».

Наказ Овруцького революційного комітету про вилучення продовольства у населення. 30 травня 1919 року

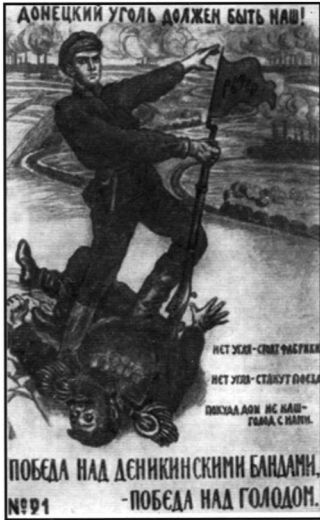
Замість рад, обраних на вільних виборах створювалися недемократичні органи — ревкоми та комбіді, вплив на які мали винятково більшовики. Українські селяни відчули на собі вплив політики «воєнного комунізму». У них як «продовольчі залишки» відбирали майже всі продовольчі продукти: хліб, мед, масло, яйця. Селянин з Поділля у листі до професора Кам'янець-Подільського університету, що виїхав за кордон писав: «...Це мошенство одно і грабіж людей. Хіба ж не грабіж, коли ти ніякого права не маєш, ніякого цілком. Скот: корова, коняка, теля, вівці, а також вся паша, хліб, хата, земля, борона, плуг — все записано, все на учоті, а ти як сторож тільки над всім цим і неначе крадькома від кого молотиш у клуні із свого власного стіжка хліб і мелиш його. А меливо — на кожний

мельниці поліція — комисари, налог збирають, за помолом дивиться».

За відмову виконувати продрозкладку до українських селян застосовували репресії: «Гадяч. На села брошены все партийные силы и советские служащие. Поступление хлеба улучшилось. В тех местах, где отказываются давать хлеб, принимаются репрессивные меры». У лютому 1920 року з Пирятина повідомляли: «Продовольственный вопрос принял острый характер. Упродкомиссар Горбунов своей руссификаторской политикой и своим грубым отношением возбуждает

Більшовицькі війська в Україні. Фото. Близько 1920 року

Більшовицька агітаційна листівка. 1919 рік

крестьян. Разверстка хлеба проводится весьма плохо. Благодаря противодействию крестьян не представляется никакой возможности работать. Один агент на почве продовольствия убит...».

Жителі міст замість зарплатні отримували продуктивні пайки. Щоби примусити працювати людей на таких умовах, створювалися «трудова армія», бійці яких були безправними у виборі місця роботи та проживання. Покинути таку «армію» вважалося злочином. Внаслідок діяльності більшовиків економічне життя країни було повністю зруйноване: зупинилася промисловість, припинився видобуток вугілля, земля націоналізувалася, створювалися «комуни» та «радянські господарства», практично зникла торгівля та розвинувся примітивний товарообмін.

Більшовики намагалися розколоти українське суспільство, забираючи у заможних селян — «куркулів» усе, і передаючи невелику частину з того бідності, яка їх підтримувала. Українське село заразилося вірусом «класової боротьби». Прикметною ознакою більшовицького панування був фізичний

Посвідчення співробітника Київського ДПУ І. С. Коломійця

СПИСОК членів Кам'янець-Подільської Комуністической Красноя Рабочей Дружини /Составшихся в дружину/ с 7-го И А Я с/г.

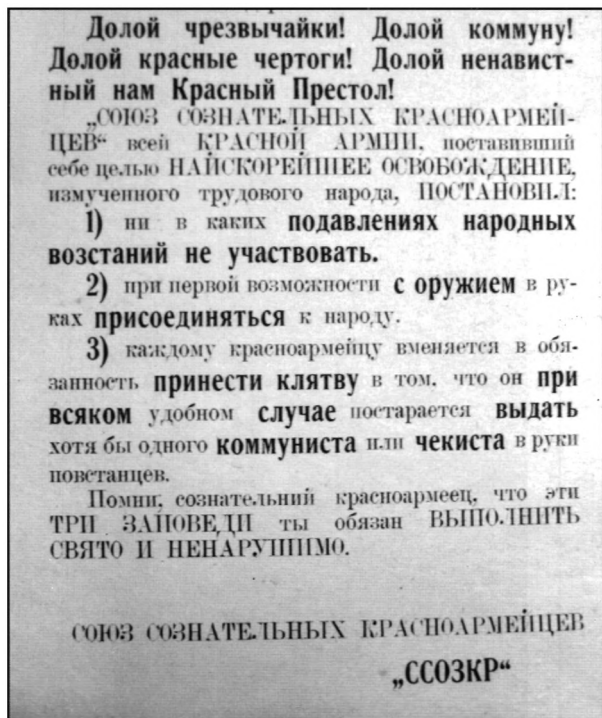
№	Ім'я	Руб.	№	Ім'я	Руб.
1.	Лимончик Мейлах	20	34.	Уамли Иван	..
2.	Дернер Абрам	70	35.	Станблер Годель	..
3.	Рокман Давид	..	36.	Рейшман Вольф	..
4.	Лак Янкель	70	37.	АЙМАНОВ АБРАМ	..
5.	Шварцман Мотя	..	38.	ГРИЧАК ВЛАДИМИР	..
6.	Шерман Иосиф	70	Д О Б Р О В О Л Ь Ц И		
7.	Малебуд Исаак	20	39.	Дутмир Идель	0
8.	Ловитман Герш	20	40.	Хазян Нахман	0
9.	Винокур Абрам	..	41.	Шнайдер Савели	20
10.	Нудельман Герш	..	42.	Шварцман Вольф	20
11.	Бронштейн Давид	20	43.	Белер Меер	20
12.	Лам Вольф	20	44.	ВАЙНШТЕЙН ЛЕВ	..
13.	Пичель Герш	50			
14.	Белер Меер	..			
15.	Согель Мотя	70			
16.	Еро'тман Мо'се'	70			
17.	Иле'н Левит	20			
18.	Шварцман Берко	20			
19.	Рикен Герш	70			
20.	Сирота Анчель	..			
21.	Глузман Лева	70			
22.	Гричак Владимир/жак	50			
23.	Шедромировский Сефан	20			
24.	Мехельман Арон	..			
25.	Ланда Гиттель	20			
26.	Елейх Мордко	..			
27.	Ярмолнец Дияжк	20			
28.	Гельман Ицек	20			
29.	Вайнштейн Дувид	20			
30.	Сипетштейн Уаскель	0			
31.	Лансман Уан	0			
32.	Бевлейний Рафаил	20			
33.	Ермалки Петр	20			

Список членів більшовицької військової дружини у Кам'янці — Подільському. Травень 1919 року

Жертви Київської ЧК. Фото. 1919 рік

Заклик Союзу свідомих червоноармійців до антибільшовицької боротьби. Листівка. 1921 рік

терор. У грудні 1918 року створено Всеукраїнську надзвичайну комісію, яка стала основним репресивним органом. Її жертвами ставали як політичні противники радянського ладу, так і пересічні громадяни. На місцях створювалися спеціальні «трійки» та «четвірки» — органи позасудової розправи з противниками режиму. Вони керували роботою зі збору продовольства, боротьбою з «куркульством» і мали, по суті, необмежену владу. Особиста неприязнь чекіста могла стати причиною покарання. Свавілья та безправність стали характерними рисами відносин влади і суспільства. Зазвичай створення концтаборів пов'язують із нацистською Німеччиною. Проте маловідомим є факт, що 1920 року в Україні комуністи створили 18 концтаборів, через які пройшли 25–30 тисяч осіб.

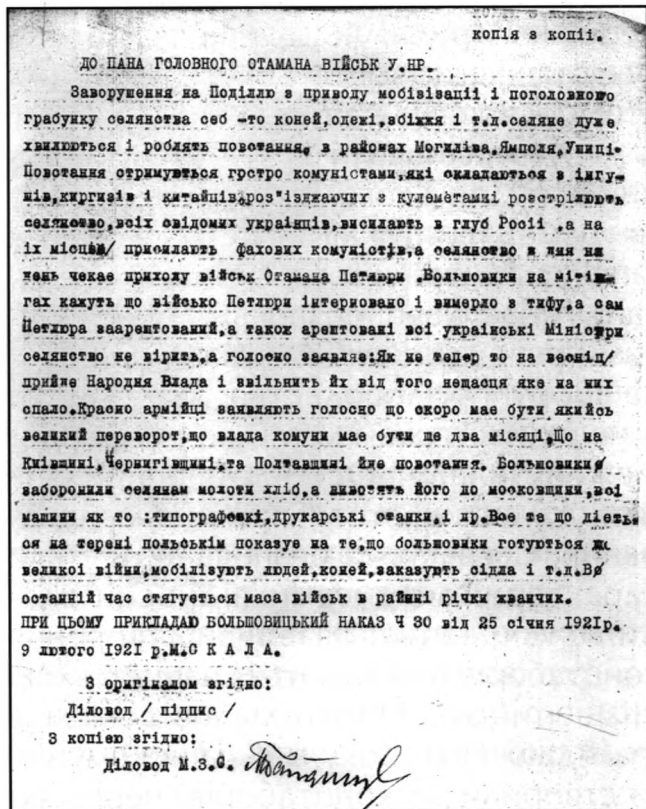
УКРАЇНСЬКИЙ ПОВСТАНСЬКИЙ РУХ

Чотири роки національно-визвольної боротьби сприяли розвитку свідомості українського населення, яке зрозуміло, що більшовики є окупантами і використовують Україну як імперську колонію. Голова Одеської української просвіти Н. Добавіцький відзначав таку особливість: «На селі, де три роки назад ніхто не знав про український рух, про боротьбу за свою державність, тепер приходилось здибати дядьків, котрі ясно розуміють “кацапів”, як грабіжників, як чужих людей, котрі хочуть працюю і хлібом українця поживитись і навіть висловлюються про те, аби Україна була собі окремо».

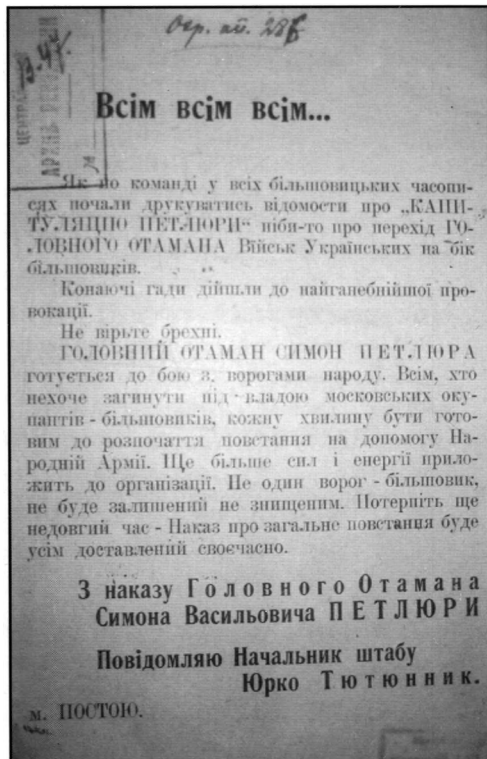
Населення чекало на повернення українського війська і заявляло про готовність приєднатися до антибільшовицької боротьби. Так, селянин Лашенко у листі до С. Петлюри відзначав, що селянство обурене політикою більшовиків і чекає на повернення С. Петлюри й українського війська. Вже цитований у цій праці селянин

«Чужого не хочу, а свого не віддам!». Поштівка. Київ. 1917 рік

Лист до Головного отамана Армії УНР С. Петлюри.
Лютий 1921 року

«Всім, всім, всім...». Звернення начальника Партизансько-повстанського штабу Юрка Тютюнника до населення України. 1921 рік

з Поділля відзначав: «Якби тепер тільки показалося українське військо — все було б добре. Треба, щоб було організоване військо — хоть трохи. Тоді коло його легко згуртувати всіх селян. Всі селяне пішли б тепер — і старі і малі. Дома ніхто не лишився б тепер, жінки пішли б. Зараз їх так ненавидять, що в селі самий найбідніший каже, що він не соглашається на більшовизм... Ніхто не соглашається на більшовизм. Його прямо ненавидять...».

Голова Директорії УНР,
Головний отаман Армії
УНР Симон Петлюра.
Фото. 1918 рік

Весь тогочасний державницький рух у свідомості українського населення асоціювався з С. Петлюрою. З його іменем воно пов'язувало надії на визволення України. Отаман українських повстанців на Лівобережжі Ангел (Василь Шкодкін) був переконаний, що українські хлібороби «підуть тільки за гаслом „петлюрівщини“ й тільки за отаманом Петлюрою, й по першому його призиву дадуть Отаманові своїх синів на захист Батьківщини. Цей вогонь підтримується в селах головним чином селянськими учителями й сільською „інтелігенцією“, не зважаючи на суворі міри більшовицьків. Не вистачає лише організації й тої іскри, котра в один час і в один момент може об'єднати всю Україну в міцну організацію, котрої багнети будуть напрямлені проти усяких чужинців. Тільки один Головний Отаман, ім'я котрого вже давно стало святим символом для селян, може бути цією іскрою, що зажже Україну».

Зустріч Головного отамана Армії УНР у м. Фастові після звільнення від більшовицьких частин.
Фото. 29 серпня 1919 року

Прапор повстанців Холодного Яру.
1920 рік (?)

Українські повстанці намагалися протистояти терору і відстояти національні права, можливість українського народу бути повноправним господарем у «власному домі». Вся територія України охоплена масштабним повстанським рухом, який значно посилювався навесні 1921 року. З'явилися нові партизанські загони і повстанські організації. Україна перетворилася на арену боротьби між Червоною армією і повстанцями. Так, Подільський губвиконком повідомляв у РНК УСРР, що з березня 1921 року почалося помітне збільшення чисельності партизанських загонів і розширилося проведення ними антирадянських повстанських акцій. У частині Катеринославської губернії радянська влада існувала лише формально, бо там господарями становища були по-

„Союз визволення України“.

БУДЬ НА ПОГОТОВІ І ЧЕКАЙ!

Скільки не говори, скільки не наказуй, а ми все таки своє. Здається ясно в Наказі Ч. 1 Головного Повстанчеського Штабу зазначено: „ні одного неорганізованого вибуху. Чекайте наказу!“

Значить будь на поготові і чекай. Так ні!
В багатьох місцевостях України уже нетерплячка охопила гарячі голови.

Там диви запалили будинок з замкненими комуністами, там поздирали шкури з живих комисарів і поначиняли їх соломною, а там диви захоплені уже цілі райони, ростирили чрезвычайки і розпочали справжнє повстання.

Настояща гайдамаччина!

Правду сказати, як тільки пригріло весняне сонечко труд но в хаті всидіти та й ворога пошарпати ніколи не шкодить. Але вся сила в тому, як і коли шарпати. Це треба розбирати.

Коли що робиться по наказу то одно, а що робиться з власної волі—зовсім інша річ. Але цього не повинно бути, бо так не вийде діла.

ВСЕ ПОВИННО РОБИТИСЬ ТІЛЬКИ ПО НАКАЗУ, ТІЛЬКИ ПО РОЗРОБЛЕННОМУ ПЛАНУ, ТІЛЬКИ ОРГАНІЗОВАНО. Про це добре пам'ятайте кожний. Не слухайте тих, що торочать вам різні нісенітниці і підбурюють розпочинати повстання, не дочекавшись наказу. То навмисно роблять наші вороги, аби викликати нас до бою з'окрема, неорганізованими і тим полекшити з нами боротьбу.

„НІ ОДНОГО НЕОРГАНІЗОВАНОГО ВИБУХУ. ЧЕКАЙТЕ НАКАЗУ“.

Також не слід бути дуже цікавим. Цілком зрозуміло, що всіх кортить знати, коли ж то вийде той самий наказ. Один другого перепитує, один другому бреше, і розповсюджують непотрібні, бабські балачки.

Знайте, що день загального повстання не може бути відомий нікому крім того, хто видає наказ. Кожну годину, кожну хвилину всі повинні бути на поготові, але ніхто не повинен знати до останнього менту, коли розпочинати діло.

Все вибухне, як грим, в одну мить і одночасно розліється по всій Україні і по Дону і на Кубані і в Криму і в Московщині, бо скрізь ведеться підготовча праця, скрізь готуються до рішучого бою.

ТО БУДЕ СУД НАРОДНИЙ, СУД БОЖИЙ НАД КОММУНОЮ.

А поки що не будь дуже цікавим, не роби неорганізованих виступів, **БУДЬ НА ПОГОТОВІ І ЧЕКАЙ!**

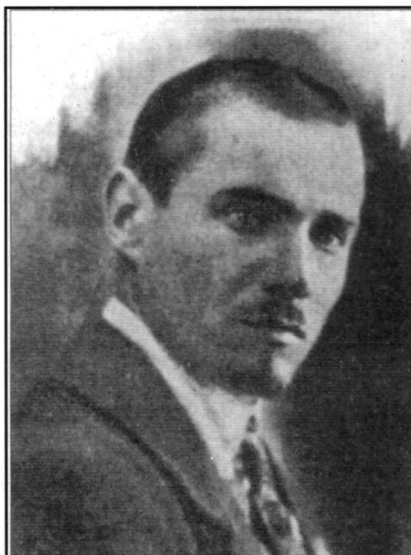
„СОЮЗ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ“.

«Будь наготові і чекай». Листівка Союзу визволення України. 1921 рік

Повстанський отаман
Яків Гальчевський («Орел»)

Повстанський отаман
Юліан Мордалевич

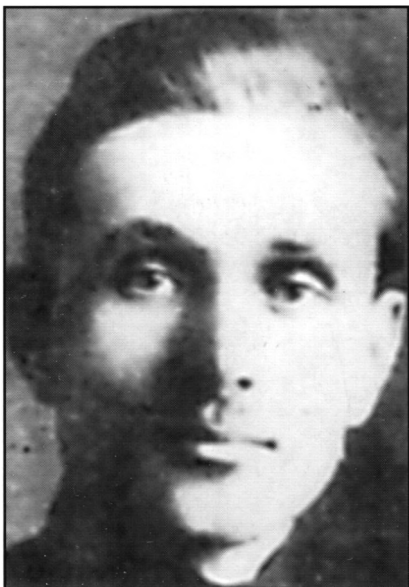
Повстанський отаман
Ілля Струк

Повстанський отаман
Данило Терпило («Зелений»)

Повстанський отаман
Федір Артеменко («Орлик»)

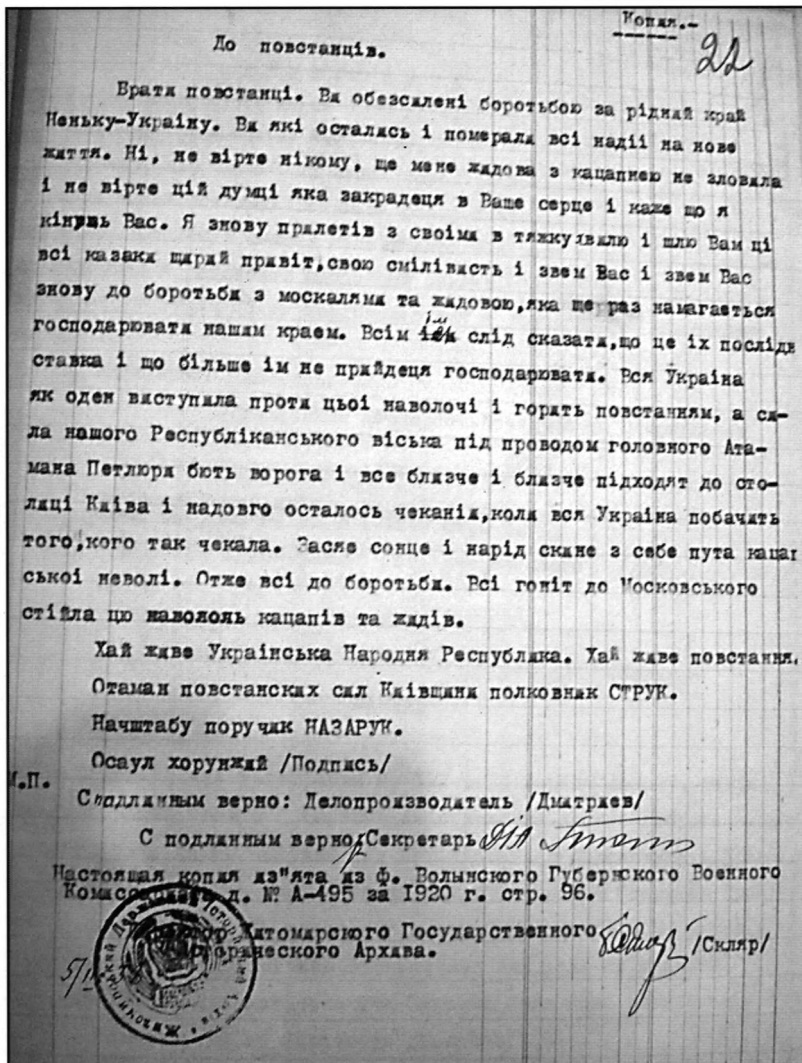

Співробітник Київської губернської ЧК
Сергій Карін-Даниленко. Фото

встанці. Голова РНК УСРР Х. Раковський писав, що 1921 року більшовицька влада в Україні стояла перед загрозою всенародного збройного повстання, на краю загибелі.

За більшовицькими даними впродовж 1921 року на території України діяло 464 місцевих і мігруючих партизанських загони. Це становило близько 40 тис. повстанців — в основному селян, які боронилися від ленінської продрозкладки. Повстанський рух обмежував проведення політичних і господарських заходів більшовицьких органів.

Влітку 1921 року більшовицькі органи провели низку каральних операцій з ліквідації підпільної мережі в Україні. З допомогою дипломатичного представництва УСРР у Празі було розкрито Всеукраїнський центральний повстанський комітет. Ліквідовано також підпільну одеську організацію «Центральну п'ятірку», Вознесенську підпільну організацію, залізничну організацію Балтського повіту, повстанський комітет Катеринославщини, Херсонщини і Таврії. До повстанської мережі Єлисаветградського повіту введено співробітників Єлисаветградської ЧК Петренка та Даниленка (Каріна), які спричинили розгром цієї організації. Карін потрапив до Партизансько-повстанського штабу, де отримав відомості про структуру повстанських сил України, дані про партизанські загони і їхнє керівництво, організацію зв'язку, шляхи пересилання у радянську Україну розвідників, озброєних загонів, довідався про шифри, маяки, явочні квартири.

«До повстанців». Звернення повстанського отамана
Київщини полковника Іллі Струка. 1920 рік

В инструкции от 8 декабря § 27 пишется "взяты из кулацких слов заложники или ОПРЕДЕЛЕННАЯ ЧАСТЬ СВЯЗАННЫХ КРУГОВОЙ ПОРУКОЙ КУЛАКОВ платится головой за гибель агентов Советской Власти или лиц стоящих под ея защитой. Точно также, те же заложничные слов несут ответственность за несвоевременное предупреждение о появлении в их районе банд, уход в банды, части их односельчан или в случае если в их селе укрывается тот или иной заведомый бандит или просто подозрительные лица без определенных занятий, особенно не местного происхождения".

З інформації ЦК КП(б)У про організацію боротьби з повстанським рухом у 1921 році

Копія

14595
29.21

Протокол заседания Воен. Сов. при Советском Правительстве
Заседания Подольского Военного Совета по борьбе с бандитизмом
от 25 июля 1921 года.

ПРЕСУТСТВОВАЛИ: Члены Рубцовского Военного Совета ПИРАДКО, МИНА, АБРАМОВИЧ, ЗАБОВ
СИЛА ДЕНИС САЗИЦКИ и т.т. Начальник Особого Отдела
Коннора, Начальник Особого Отдела Пограничной Комис-
сар Американского Железно Дорожного узла ЗИЛСАРВВ, ИМО
ТШЕРОВ.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ ПИРАДКО Секретарь ЕЖИНС

СЛУШАЛИ ПОСТАВОВИЛИ

1. Информацию о состоянии
нахождения МИНА, ЗАБОВА,
САЗИЦКИ.

1. Принять к сведению.

2. О методах борьбы с бандитиз-
мом в связи с его усилением
ПИРАДКО!

2а! Предложить Начгубучастка сконцентриро-
вать в районе Литинского уезда Литинка.
Багратионы! значительные силы ударных ку-
лаков в самое непродолжительное время ликвидировать существующие в этом районе бан-
ды.

б! Предложить тов. ЗАБОВОМУ тщательно
проверить агентурный аппарат ЧК в на сле-
дующем заседании информировать совещание о
состоянии указанного района.

в! при действующем, в упомянутом районе
отряде, создать подполковнику Грому в соос-
те т.т. ДАВЫДОВА и чека ГИВЕННИА! командир
красного казачества! представителя от Ли-
тинского Уполномоченного, какому при проведении
операции, руководствоваться всеми существую-
щими постановлениями при чем:

г! взять заложников из кулаков, особое
внимание обратить на волости, где зарисиро-
вано сочувствие населения к убийцам т. ДИ-
ВИНСКОГО! произвести конфискацию имущест-
ва у злостных кулаков какосе передать бед-
ноте.

ПРИМЕЧАНИЕ: командованием ука-
занном в пункте 1а мера про-
вести также в уездах: Брацлавском Галицком
и Ольгопольском.

2. Телеграмму Пост. воен. 2. а/ принять к сведению и руководству; копии ра-
сслать Уездвоенсоветам.
б/ предложить Винницкому Уполному в течении
3 дней организовать Увоенсовещание.
г/ приказом назначить по Винницкому уезду Нач-
губучастка.
д/ ввести в члены Увоенсовета начальника под. о-
дела борьбы с бандитизмом Рубчека.
е/ предложить Увоенсоветам Винницкому, Литин-
скому, Стричковскому, Брацлавскому, Галицкому, Оль-
гопольскому установить в течении 10 дней круго-
вую поруку кулачества в более бандитских районах
и ввести институт ответчиков в менее бандитских
районах.
ж/ для тех кулаков, которые не исполнили указаний
Прочим Увоенсоветам в указанный выше срок
ввести институт ответчиков.-
з/ дать категорический приказ всем Увоенсовета-
ниям не оставлять беззащитными случаи убийств
и ранения бандитами партийных и советских работ-
ников, обязав Увоенсовета отвечать на каждое на-
падение расстрелом определенного числа кулаков.-
и/ принимая во внимание, что по линии Московско-
донецкой железной дороги участились случаи убийств
отдельно следовавших партийных и советских работ-
ников, предложить т. Приказу выделить железнодорож-
ника завод для охраны и сопровождения /два раза
в неделю, едущих по указанной дороге тов. и др. -

Протоколи більшовицьких органів по боротьбі з повстанським рухом на Поділлі. Липень-серпень 1921 року

ЦЕНТРАЛЬНЫЕ ДАННЫЕ УЧЕТНО-СТАТИСТИЧЕСКОЙ ЧАСТИ ОТДЕЛА ПО БОРЬБЕ С БАНДИТИЗМОМ ССУ ВУЧК. - 13
 За неделю с 17 по 23 Октября 1921 года.-

У К Р А И Н А и К Р И М.-

Сперирующих банд 27, общая числен 789 чел.

Произведено налетов.-

На с е д а	26
" д е р е в н и	11
" х у т о р а	14
" с о с н и н е п у н к т.	2
" И с п о л к о м ы	4
" Л е с о р а з р а б о т к и	1
" ж е л . д о р . с т а н ц и и	4
" п о е з д а в п у т и	3
" м е л ь н и ц ы	3

Бандитский террор.-

Красноармейца: убито	8
Милиции	3
Незамощных	2
Совработников	5
Мирных граждан	4
" "	ранен 1

Произведено активных операций

Полевыми частями.	30
Войсками ВЧК	32
Милицией	5
Незамощными	1
Дружинами самообор.	1

Наши трофеи.-

Пулеметов	6
Винтовок	111
Револьверов	5
Шашек	7
Бомб	1
Диски	9
Лошадей	78
Седел	22
Тачанок	4

Наши потери.-

Пулеметов	4
Винтовок	104
Револьверов	1

Наши потери личного состава.-

Комсостав	убито	2
Кравцев	" "	3
" "	ранено	2
Взято в плен		32
Милиции	убито	48
Взято в плен		28

Уничтожено, арестовано и доб. явил

Убито в бою:	атаманов	5
	рядовых	117
Расстреляно:	рядовых	22
Арестовано:	атаманов	4
	рядовых	40
Доб. явилось:	атаманов	9
Шашками	рядовых	201
Взято заложников:		12
Освобождено	" "	30

При добровольной явке сдаю оружие.-

Пулеметов	2
Винтовок	50
Револьверов	8
Шашек	2
Бомб	1
Винтовочных патронов	115
Патронов к револьверам	13
Лошадей	6
Седел	6

Выкачка оружия.-

Пулеметов	2
Винтовок	114
Шашек	3
Револьверов	5
Пулеметных стволов	1
Винтовочных стволов	15
Винтовочных патронов	600

Начотдела по борьбе с бандитизмом ССУ ВУЧК:

Начоперiod "отдела:

Учетно-Статистический стол:

Личков с пулем. лентами 6.

Телеграма про запровадження більшовиками «інституту відповідальних» на Київщині. 14 грудня 1921 року

96

БОЕВОЕ РОСПИСАНИЕ БАНД

По состоянию на 15 сентября 1922 года.

Наименование.	Штыков.	Сабель.	Пулем.	Дата.	И точник.	Район действий.
Герась	12			2. 9.	ППГПУ	Овручский
Лисицкий (якобы под руководст. Шепеля)	30			4. 9.	ППГПУ	Олевский
Зайка	6			30. 8.	ГПУ	Новоград-Волин.
Н.				5. 9.	ГПУ	Проскуровский
Галюк		45		8. 9.	Войсков.	Ново-Ушицкий
Слепченко	15			3. 9.	Милиция	Васильковский
Гаевой		11		9. 9.	Милиция	Васильковский
Трейко	19			27. 8.	ППГПУ	Липовецкий
Шкурко	11			23. 8.	Войсков.	Сквирский
Черный Ворон	20		1	13. 8.	Войсков.	Чигиринский
Остатки Грозного	15			3. 8.	Войсков	Черкасский
Загоррдный - Железняк	26	20	1	8. 9.	ГПУ	Чигиринский
Н. (Укр. казаки Холодн. Яра)	9	9		9. 9.	Уп. ГПУ.	Золотоношский
Гупало	18			1. 9.	Войсков.	Чигиринский
Гербут	8			1. 9.	ГПУ	Лохвицкий
Носенко	10			3. 9.	Мест. вл.	Полтавский
Н.	20			2. 9.	ГПУ	Тираспольский
Всего . . .	210	85	2			

15 Сентября 1922 г. НАЧИНФОРМСТАТЧАСТИ МЕДЕЛБ.

Перелік повстанських організацій в Україні станом на 1 серпня 1921 року

У боротьбі з повстанцями широко використовувався фізичний терор. Вінницька військова нарада по боротьбі з бандитизмом у повітах з найбільш поширеною повстанською боротьбою оголосила надзвичайний стан, наказувала забирати в населення зброю, знищувати партизанів, висилати багатших селян, а їхнє майно розділяти між незаможниками, використовувати заручників. З 2 червня 1921 року у селах Гайсинського, Брацлавського, Ольгопільського, Літинського та Вінницького повітів вводився «інститут відповідачів» (за антибільшовицькі виступи поблизу населених пунктів карали 5–10 заможних українських селян).

Суд над повстанцями проводили надзвичайні трійки. У Літинському повіті за вбивство 1–2 партпрацівників наказувалося знищити 10 заможних українських селян. Траплялися випадки, коли за допомогу повстанцям або невиконання продподатку більшовицькі каральні загони і особливі відділи спалювали цілі українські села.

У звіті Раднаркому УСРР VI Всеукраїнському з'їзду Рад вказувалося, що для ліквідації повстанського руху в 1921 році зроблено набагато більше, ніж за всі попередні роки. Боротьбу припинили 444 повстанські отамани. 162 повстанські ватажки повірили в амністію і здалися більшовицьким органам, а 52 великих і середніх повстанських формувань було знищено.

Проте, станом на 1 серпня 1921 року боротьбу в Україні продовжували 29 повстанських організацій і 40 партизанських загонів — отаманів Козлика, Хмари (Чигиринського), С. Заболотного, Журавля, Дегтяра, Лиха, Хмари (Гайсинського), Чорної Бороди, Андрія, Дервіша, Катеринославський повстанком і Катеринославський губком, повстанська організація д-ра Гелева, Криворізький повстанком, повстанська організація Чигиринського, повстанська організація Летичівського повіту, Гайсинська повітова повстанська організація.

ОРГАНІЗАЦІЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ ПАРТИЗАНСЬКО-ПОВСТАНСЬКОГО ШТАБУ ПІДГОТОВКА ДРУГОГО ЗИМОВОГО ПОХОДУ

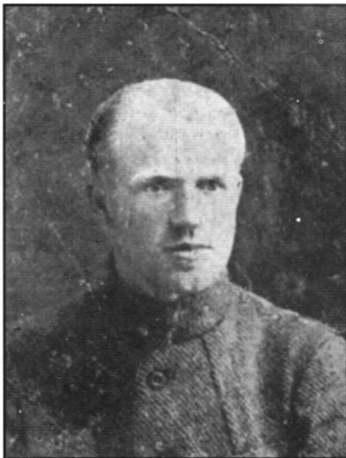
Провідник українського національного руху С. Петлюра та військове командування усвідомлювали важливість повстанського руху. Його планували використати разом з поверненням Армії УНР для повалення більшовицької влади. Після Першого Зимового походу, який відбувався від 6. XII. 1919 року до 6. V. 1920 року, під керівництвом М. Омеляновича-Павленка, окремим старшинам і козакам наказано було залишатися в Україні, де вони мали об'єднувати повстанські сили, координувати їхню діяльність і готувати підґрунтя для повернення регулярних частин Армії УНР.

На початку грудня 1920 року було створено орган, який мав координувати дії повстанців в Україні — Відділ повстанських організацій, який очолив підп. В. Зеєгорш. Зі збільшенням масштабів антибільшовицького руху

Начальник оперативного відділу Партизансько-повстанського штабу полковник Юрій Отмарштейн (Отмарштайн)

Начальник Партизансько-повстанського штабу, командир Повстанчої армії у Другому Зимовому поході Юрко Тютюнник

на поч. 1921 року виникла потреба у створенні нового керівного повстанського органу. Таким чином, у січні 1921 року постав Партизансько-повстанський штаб на чолі з генерал-хорунжим Юрком Тютюнником.

Наприкінці лютого 1921 року Ю. Тютюнник вирішував з польською владою питання легалізації ППШ і його взаємодії з польським Генштабом. Внаслідок переговорів було ухвалено договір, згідно з яким ППШ дозволялося створювати на польській території повстанські штаби, контрольні-розвідувальні пункти на кордоні. Польська сторона обіцяла фінансову підтримку ППШ і в разі потреби випустити з таборів українських інтернованих вояків.

Центральний апарат ППШ складався з двох управлінь — військового і політичного, які, в свою чергу, поділялися на низку відділів і підвідділів. До військового управління входили три відділи — організаційний (вирішував кадрові і організаційні питання, здійснював облік повстанських сил, створював контрольні-розвідувальні пункти, розробляв маршрути для розвідників тощо), розвідувальний (організовував розвідку і контррозвідку на території УСРР і сусідніх держав, проводив моніторинг преси) та оперативний (готував оперативні наказ і плани повстанських операцій, військово-політичні зведення про ситуацію в УСРР).

Певний час при представництві Польського Генштабу у Львові паралельно з ППШ діяв український інформаційний (розвідувальний) відділ, який організовував розвідку і пересилку в Україну розвідників ППШ, передавав інструкції керівникам повстанських груп, районів і штабів, забезпечував конспірацію ППШ.

До 22 червня 1921 року ППШ розміщувався в Тарнові (вул. Львівська, 246), а відтак переїхав до Львова. Причиною зміни місця перебування стало бажання Ю. Тютюнника посилити конспірацію в ППШ і наблизити його до кордону. З переїздом відбулися певні зміни і в структурі ППШ.

ППШ тісно взаємодіяв з польським Генштабом, який надавав ППШ кошти, забезпечував розвідників зброєю, документами на проїзд польською територією і перехід польсько-радянського кордону. При ППШ і його структурних підрозділах працювали окремі представники польської сторони.

У березні 1921 р ППШ на кордоні створено два контрольні-розвідувальні пункти: у Тернополі та Дубно, які мали підпункти у Гусятині, Підволочиську, Ланівцях, Скалі і Мельниці. Згодом кількість контрольні-розвідувальних пунктів збільшено до п'яти і змінено мережу підпунктів. Відтак пункти розташовувались в Тернополі (підпункти в Ланівцях, Підволочиську, Сатанові),

Оповідний лист

з повідомлення з території на території Польщі Пам. Штаб
Григорій Мельника.

2/15
13 Червня 1921 р.

Полковник Григорій Ботрович Мельник, учасник с. Авдотів, Вінницького повіту на Київщині.
Після війни він в с. Змишівці, того-ж повіту.
Кілька з Бердичів, це попередній свій рідний, що більшовики хотіли арештувати, повертаючись з м. Київ та був на Червоний соборі Київщини.
В Польщу приїхав щоб з'ясувати до Кременюччини стосовно з ліній інженерів а потім до Чортківщини Українським шляхом залишивши при собі.
Кордон перейшов біля м. в с. Камінь в Тервіль (біля Стрипи) з українською стороною з тієї сторони і поїхав на Київ.

Про більшовицьку систему нічого невідомо. В Польщі українці мають в польській селі розташовані німецькі будинки, які здавалися німцям і були з українськими повстанцями. Вони відомі, але це всі знають, що більшовики що відійшли від своїх своїх місць, напевно, що буде війна з Польщею. Більшовицька влада з наміром отримати напевно що буде війна, але на самий ділі во вже більшовицьких організацій, (у війну) відповідалі місця заклади українським діям українським діями, наприклад "націоналізм" і "пролетаріат" рідний праця українців. Польща на війну, коли вони з'являються, був призначений Київщини і-ю до рідного і встиг і тепер на війні він напевно залишиться відповідало наказу. Не всі добре відомі. Польща стиріє дуже при обрешени, дуже одні в той час коли робитимуть частини частини обрешти, копати в лісах і лісницях. Взявши самі одні українські українці. Націоналізм привнесо до націоналізму більшовицьких революцій, розстріляти, розстріляти в білі, але ширі, що приїде Чортківська влада, відомі на війні з Польщею і відомі з більшовицькою армією, напевно нічого не знає про це, але приїде до цього більшовицькі дії на чужій території. Київщини і відомі в війні і тільки чужі дії німці а інші до війни - Польща, і-ю з Польщею, не всі з Польщею. Відомі дії до української війни і повстання дуже призначено.

В Тервіль біля Авдотівського собору Київщини. Відомі, що українці заїхали на Київщині був дуже Київщини але українці діями всі Київщини діями українці націоналізм обрешити відомі, що діями і українським діями. Польща це українським, наприклад, всілякі діями і діями націоналізму українським діями. На соборі - націоналізм українським діями обрешити. Українським націоналізмом українським діями. Відомі дії, діями українським діями і націоналізм українським діями. Українським націоналізмом українським діями.

ЗАВДАННЯ Мушці Онуців

приїждіти до
Київщини 20/1

- 1/ Відправитися в село Велика-Карачізка і передати мушці Хведору літературу з наказом розповсюдити її в районі Умань-Христинівка.
- 2/ Передати селянину Мушці Хведору, або він, поширюючи свою працю і конспіруючи її, увійшов в зв'язок і підлеглість в селі Яремки старшина Лисенко, якому згідно наказу проводити свою організацію на ділі.
- 3/ Передати наказ старшині Лисенку, або останній негайно сам приїжди до Контр. п. Тарнопіль за одержанням зв'язок та розповсюдження з центром.
- 4/ Після передачі наказу старшині Лисенку, самому відправитися до Ямполь до воєводи Трачука, його перевірити і принести від нього з олівця наказовні зі штампом і печаткою. Строк 2 тижні.

ЗАВДАННЯ Матяченку.

- 1/ Поїхати до Проскурова, здобути відомості про ІЗ дія і перевірити, чи вона розформовується і куди направляється люди по розформованні.
- 2/ Добути учетні картки Проскурівського воєводи.
- 3/ Там же знайти нещого воєводи.
- 4/ Там же старшину Рагудького, який провадить організацію в селі Германівка для одержання розповсюдження і зв'язок. на м. Тарнопіль. Строк до 1-го Червня.

Сотник Тарнопільський

Завдання, що ставилися для агентів Партизансько-повстанського штабу. 1921 рік

Повідомлення біженця з радянської України отця Григорія Мельника. 1921 рік

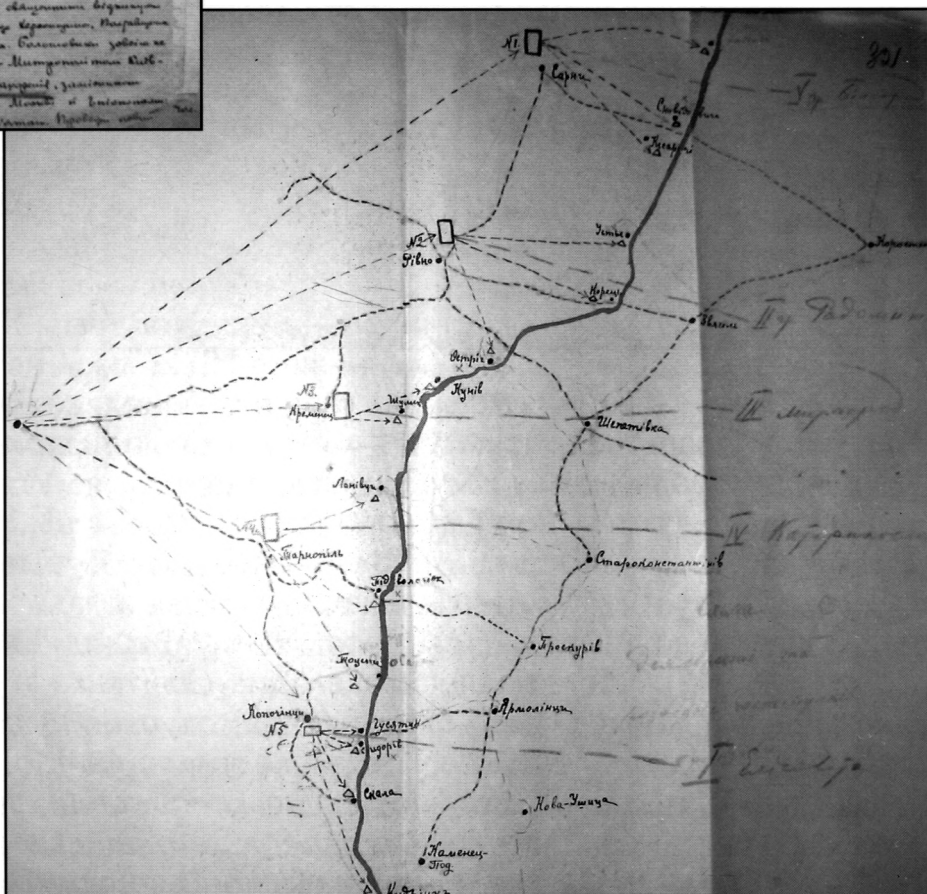

Схема переходу українських розвідників через радянсько-польський кордон. 1921 рік

Кременці (Шумськ і Кунев), Копиченцях (Кудринці, Скала, Гусятин), Рівному (Остріг, Устьє, Корець) і Сарнах (Сновидовичі, Кісоричі). Кожен контрольно-розвідувальний пункт мав мережу етапових шляхів, якими в Україну пересилали розвідників, інформаторів, агітаційну літературу та озброєння.

Навесні 1921 року територію України було розділено на п'ять повстанських груп і 22 повстанських райони. Таким чином, штаб кожної групи координував діяльність 3–5 повстанських районів. Керівники груп підпорядковувалися керівнику ППШ. Вони передавали отримані від ППШ завдання керівникам повстанських районів і слідували за їх виконанням, координували повстанські операції в районах, перевіряли і пересилали до ППШ розвідувальні відомості, організовували агітаційну антибільшовицьку діяльність, а також наглядали за тим, щоб захоплені в більшовиків кошти передавалися до повстанських організацій та партизанських загонів.

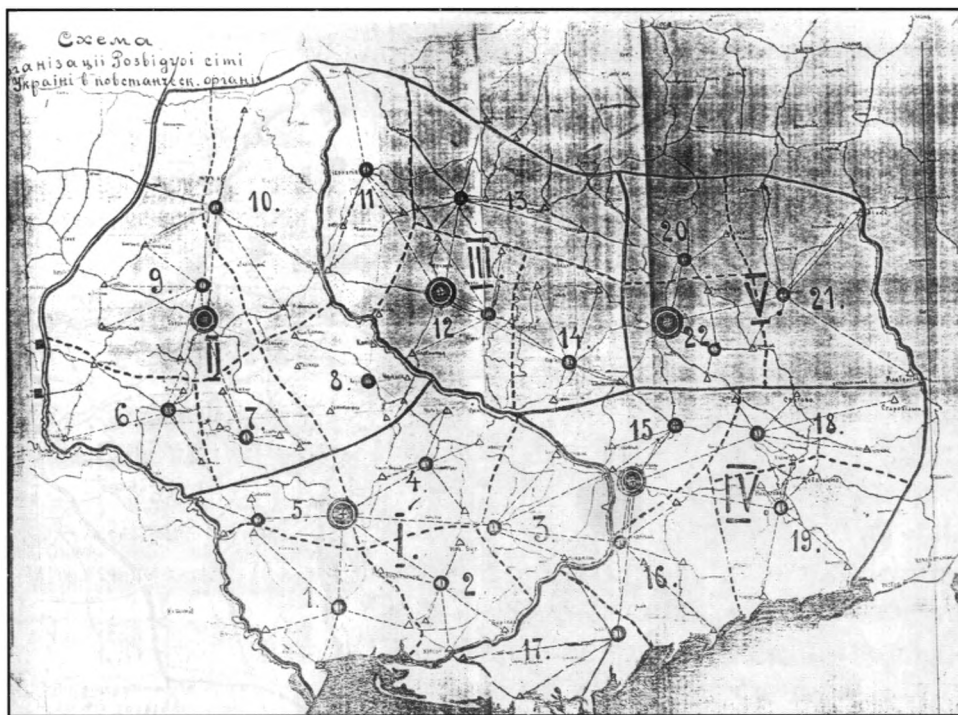

Схема організації повстанської мережі в Україні (територію розділено на 5 повстанських груп і 22 повстанські райони)

Задля забезпечення успішного проведення походу державне керівництво УНР намагалося заручитися міжнародною підтримкою. Проводилися переговори з польським і румунським урядами. Уряд УНР прагнув повернути кошти, вкладені гетьманом П. Скоропадським у німецькі банки. Ю. Тютюнник через представника Франції у Польщі генерала Нісселя звертався до французького уряду. Офіційного визнання УНР вимагали у Франції українські генерали Дельвіг та Мацієвич. Посол УНР у Франції О. Шульгин намагався довести нелегітимність радянської влади: «Совітська Україна це в дійсності фікція. Вона означає русько-більшовицьку окупаційну владу на Україні, проти якої бореться не тільки все українське громадянство, але і самі українські комуністи. Проти неї ведуть бій українські повстанці, що у своїй політичній діяльності ідуть в згоді з нашою владою, а їх військові операції ведуться в порозумінні з генеральним штабом української армії».

Командир Українських Січових Стрільців Євген Коновалець.
Фото. 1920 рік

Старшини і підстаршини сотні Січових Стрільців сотника Романа Сушка. Київ. Фото. Січень 1918 року

Однак більшість європейських політиків, розглядаючи «українське питання», передусім дбали про інтереси власних країн. Так, представники чехословацького уряду заявляли, що готові співпрацювати з будь-якою владою в Україні, яка забезпечить їхні інтереси. Окремі посадовці Франції підтримували державницькі прагнення українського народу, але офіційно виступити проти більшовицької Росії не наважувалися.

ППШ прагнув залучити до участі в загальноукраїнському антибільшовицькому повстанні різні військові і політичні сили, що виникли на теренах колишньої Російської імперії. Велись переговори з прихильниками гетьмана П. Скоропадського і представниками кубанського козацтва. Налагоджувалася співпраця з Російським політичним комітетом, очолюваним Б. Савінковом та прихильниками генерала Врангеля. Також, розглядалося питання щодо участі у Другому Зимовому поході легіонів Українських Січових Стрільців. Їхній очільник Є. Коновалець погоджувався взяти участь у поході за умови його належної організації. Разом з тим, він дозволив Ю. Тютюннику залучити до Повстанської армії всіх січових стрільців, які добровільно на це погоджувалися. Так, одну з дивізій Волинської повстанської групи очолив Р. Сушко.

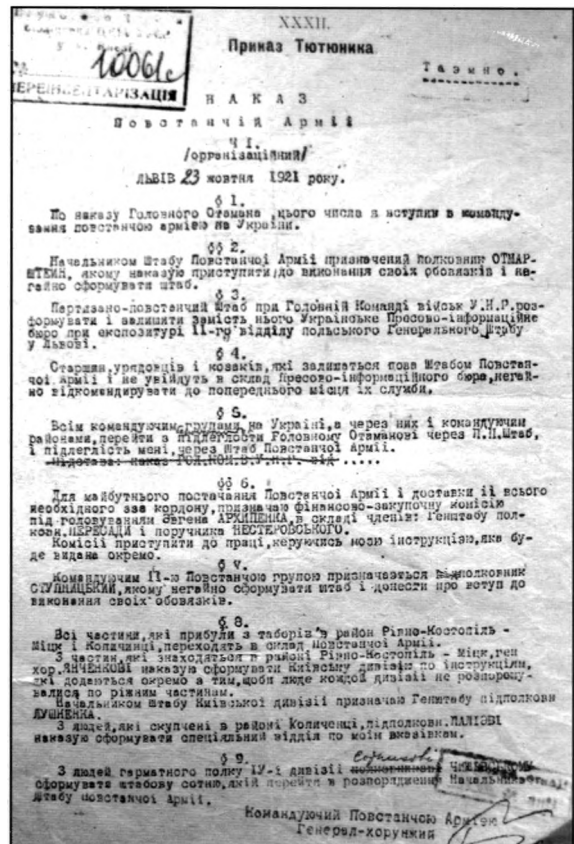
Головний Отаман Армії УНР і керівництво ППШ проведення антибільшовицького походу планували на весну 1921 року. Вже 12 березня С. Петлюра і Ю. Тютюнник підписали наказ, у якому закликали український народ бути готовим до загального повстання, але не допускати стихійних повстанських дій до його початку.

За задумом організаторів всенародне повстання мало розпочатися 1 травня 1921 року. Однак коли настав визначений час, польська сторона не надала обіцяної зброї, а тому С. Петлюра наказав чекати більш сприятливої ситуації.

15–17 травня 1921 року на засіданні військового і державного керівництва УНР у Варшаві Ю. Тютюнник говорив про втрату слушного часу для початку повстання, а тому запропонував перенести його на кінець літа. Вже 1 червня 1921 року Ю. Тютюнник інформував про завершення підготовки до всенародного повстання. Серед іншого начальник ППШ відзначав, що

«До населення України». Звернення Головного отамана військ УНР С. Петлюри та начальника штабу Ю. Тютюнника. Березень 1921 року

Наказ командира Повстанської армії Ю. Тютюнника про початок Другого Зимового походу. 23 жовтня 1921 року

в таборах інтернованих до виступу готові 7 українських дивізій, а в Україні відбувається активізація повстанських сил.

Міжнародні відносини та внутрішня ситуація в Україні вимагали від військового керівництва Армії УНР розпочати антибільшовицьке повстання не пізніше осені 1921 року. Тому С. Петлюра наказував Ю. Тютюннику закінчити всі приготування не пізніше 1 вересня 1921 року. На початку серпня 1921 року Ю. Тютюнник розробив і обговорив з представниками польського Генштабу детальний план Другого Зимового походу, згідно з яким, повстання мало розпочатися в УСРР, а згодом частини Армії УНР мали перейти в Україну і надати допомогу повстанським силам.

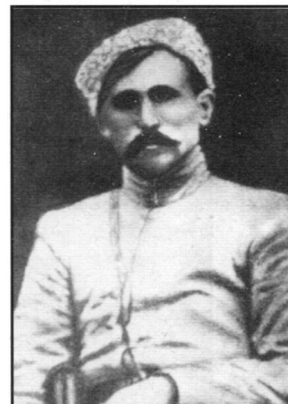
Аби мобілізувати повстанську мережу, було дано вказівки командуючим I, II, III і IV повстанських груп, отаманам А. Гулому, Орлику, Левченку та Брові провести широкі акції у червоноармійському тилу і закінчити до 1 вересня 1921 року всі приготування до Другого Зимового походу.

У вересні — жовтні 1921 року до ППШ надходила інформація про невдачі підпільної мережі в Україні і несприятливість моменту для виступу похідних груп Армії УНР. Однак наприкінці жовтня підготовка Другого Зимового походу перейшла у реальну площину. 23 жовтня 1921 року Головний Отаман військ УНР С. Петлюра призначив Ю. Тютюнника командувачем Повстанської армії. Наступного ж дня було видано наказ про початок походу і антибільшовицького повстання.

БЕССАРАБСЬКА (ПІВДЕННА) ПОВСТАНСЬКА ГРУПА

Першою з усіх повстанських груп в Україну з території Румунії мала вирушити Бессарабська повстанська група під командуванням А. Гулого-Гуленка. Демонструючи наступ головних сил Армії УНР, їй ставилося завдання відволікти увагу більшовицьких військ і цим допомогти Волинській групі підняти загальноукраїнське повстання.

Підготовка Бессарабської групи до Зимового походу 1921 року розпочалася ще навесні 1921 року, коли ППШ надіслав на Південь України перших організаторів повстанської мережі. З 30 червня 1921 року у Кишиневі розпочинає діяльність штаб Південної групи. Він розділив територію Південної України на 5 повстанських районів і призначив їхніх керівників. Було також налагоджено зв'язки між окремими повстанськими загонами.

Командир Бессарабської повстанської групи генерал-хорунжий Андрій Гулий-Гуленко

Командир Бессарабської повстанської групи генерал-хорунжий Андрій Гулий-Гуленко (в центрі)

Допомогу у формуванні Бессарабської групи і підготовці походу надавали румунські війська. За їх підтримки, учасників походу під виглядом робітничих бригад розмістили у селах Бендерського повіту. Споруджено три переправочно-розвідувальні пункти на березі Дністра – у селах Видрашкові, Атаках та Криулянах. Румуни допомагали воякам Бессарабської групи форсувати Дністер і надали зброю.

Похід Бессарабської групи проводили 3 відділи. Найбільший з яких (близько 100 вояків) очолив Й. Пшонник. Цей відділ 18 листопада форсував Дністер поблизу Бендер. За підтримки місцевих селян він захопив прикордонну заставу в селі Бичок, села Тернівку і Красногірку і частину Тирасполя. Однак під натиском більшовицьких військ відділ Й. Пшонника, змушений був відступати. Одна його частина відійшла до села Бичок, а інша до Паркан, звідки й повернулися на румунську територію.

Другий відділ Бессарабської групи очолював офіцер Батурін. Він перейшов кордон поблизу містечка Гура-Бикулуй. Захопив село Плоску і планував наступ на Тирасполь. Однак в одному з боїв зазнав поразки і повернувся до Румунії.

Третім відділом з 15 бійців командував сам генерал-хорунжий А. Гулий-Гуленко. Він перейшов кордон 17 листопада 1921 року у районі Криулян та Дубосар. Після переправи він мав з'єднатися з загонами С. Заболотного і захопити Єлисаветград.

Повстанський отаман, командир Балтського повстанського району Семен Заболотний

У.Н.Р.
УПОВНОВАЖЕНИЙ

Дуже таємно.

П.П.П. група

Відд. Інф. Зв'язковий.

29 листопада 1921 р.

Панові ГОЛОВНОМУ ОТАМАНОВІ ВІЙСЬК У.Н.Р.

Ч.....

м. Кишинів.

В додаток до рапорта мене від " " листопада б.р. за

Як з обох сторінок вилетіло кілька справ, під Тирасполем вигля-

Командувачий 1-го району Плевняк 18/11 в 5 год. вечера під

вигляді 186 чоловік в районі села Гере-

переправитись на той бік та

В час самої переправи висинилось, що замість закуплених

47 рушниць з набоєм, румуни дали тільки 16 і те без набоє-

Замість закуплених 600 гранат дали тільки 20, з яких при-

замість 5 снарядів, які були замов-

до переправи в 10 год. вечера, тільки почалося переправа від 11 год. таг-

в 12 год. веч. почалося переправа в 10 год. вечера, тільки почалося переправа від 11 год. таг-

До того села Плеске, замість напасти на Тираспіль зі сте-

На малу долю нещастя треба приписати підполковникові

Дідученкові, якому поручено було вести переговори з руму-

Рапорт Головному отаманові військ УНР про участь Бессарабської повстанської групи у Другому Зимовому поході. 29 листопада 1921 року

ДОДАТОК

до місячного огляду за Вересень 1921-го року.

Згідно доповіді Нач. Штабу I-ої групи - 24 го Вересня ц.р. стан організованості I-ої групи представляється так:

Найбільш організований і підготовлений до активного виступу є 5-ий район, де оперує загін Заболотного. Більш-менш задовольняюче організовані 3-ій і 4-ий райони. Гірше справа стоїть в I і 2 районах. В I районі - опрочки не відповідають складу організаторів і мало активної їх діяльності, не вважаючи на опрочки обставини / німці колоністи, сильна контрабанда в придністрянській смузі і т. і. /. Негативно відбилися в I районі відкриття Одеської повст. орг., яка, не вважаючи на інструкції, по власній ініціативі налявала контакт з Врангелівською організацією. В I районі можна чути на німців колоністів, Тираспольські повст. орг. та на частину бузого Ананьєвського повіту.

2 район приблизно в т. стані такому-ж, як і I.

Згідно погляду Начштабу I групи, підняти на загальне повстання населення цієї групи дуже трудно, а навіть і не можливо, коли не буде якогось збройного випадку зовні / наприк. з Польщи / або спеціально скомбінованої і пліново проведеної акції більшими силами партизанських загонів, які переважно оперують на території II групи.

В межах I групи партизанські акції в значній мірі паралізуються великою кількістю верхових військ, що розташовані в різних місцях групи.

Дальніше зведення Начштабу I групи вважає неможливим; по Негдумці необхідно для праці Штабу I групи перекинутись на свій з-терен, залишивши в Румунії лише зв'язок.

Начальник організаційного відділу

Генштабу Підполковник

Начальник Учетної секції

U. N. R.
Nачальник Цивільного
Управління Південної Групи
29 листопада 1921 г.
N 12

Зовсім таємно.

ДО ПАНА ГОЛОВНОГО ОТАМАНА.
Копія НАЧАЛЬНИКУ ЦИВІЛЬНОГО КЕРУВАННЯ
П.П.ШТАБУ
ГОЛОВІ РАДИ МІНІСТРІВ.

З Німцями Колоністами України установлені найкращі стосунки. При дорученому мені Керуванні, як я мав за честь докласти уже від 23/Х за Ч.90, обраний представник Німців-Колоністів Д-р.Флеммер. Все Німецьке населення зобов'язується піти разом з нами й дати свою молодь в гарнізони для міст: 1/2 - українців + 1/2 - німців. Заходи добровольців, які мали базуватися на німцях таким чином остаточно анульовані.

Крім того, йдучи активно, німці, бачучи наше тяжке фінансове становище й персонально познайомившись з провідниками руху на Півдні, ухвалили допомогти матеріально, асигнувавши на перші час 1 мільйон левів, а далі по мірі потреби, поставивши умови, які до цього додаються. Ця справа єсть актуальна і на протязі 4-5 днів буде остаточно розв'язана.

Взагалі ця частина населення ставиться до справи серйозно; були, правда, деякі моменти останні призначення, які виявляли справу з боку необачности, але наш Уряд по власній ініціативі ліквідував такі точки і це дуже добре вплинуло на створіння певної опінії й викликало з боку Німців повне довір'я до Правительства У.Н.Р.

Начальник Цивільного Керування
Південної Групи

Начальник Загального Відділу

Звіт Головному отаманові С. Петлюрі про зв'язки штабу Південної групи з німцями-колоністами. 29 листопада 1921 року

До виступу на Україну готувався ще один відділ з 200 бійців під керівництвом капітана Фролова, який дислокувався у районі Акермана. Однак він так і не перейшов румунсько-радянського кордону.

Бессарабська повстанська група не виконала поставленого завдання. Через погану організацію повстанської мережі та відсутність озброєння їй не вдалося вчасно перейти в Україну і провести значних антибільшовицьких операцій. Тому це завдання було перекладено на Подільську повстанську групу.

ПОДІЛЬСЬКА ПОВСТАНСЬКА ГРУПА

Подільську повстанську групу сформовано з інтернованих козаків та старшин 4-ї Київської дивізії (Калішський табір) та 5-ї Херсонської дивізії (Стржалково) і 260 українських вояків з табору в Олександрові-Куявському. Створення групи відбувалося поблизу прикордонного містечка Копиченці.

Її командиром став підполковник М. Палій-Сидорянський. Помічником командира призначено С. Чорного, начальником штабу — В. Оксюка, начальником оперативного відділу — Пустовойта, командиром куреня — Пащенко, кулеметну сотню очолив Дищенко, кінну чоту — П. Суморків.

При формуванні до групи зголосилося 525 осіб, але напередодні переходу ця кількість зменшилася до 330 стрільців та 44 старшин. Незважаючи на попередні домовленості, на всю групу польська сторона видала лише 200 рушниць, 11 тис. набоїв, 3 кулемети «Максим», 100 австрійських ручних гранат, 100 кг піроксиліну і лише одну десятиверстну мапу.

Перед Подільською групою стояло завдання пройти між червоноармійськими підрозділами у районі Бар — Хмільник — Вінниця — Житомир і відвернути увагу більшовиків від головних повстанських сил. Згодом планувалося з'єднання Подільської і Волинської груп у районі Малин — Чоповичі — Радомишль.

Першим польсько-радянський кордон перейшов о 23-й годині 25 жовтня поблизу с. Голенищева розвідувальний відділ П. Суморківа. Головна ж частина Подільської групи перейшла кордон поблизу с. Бондарівки близько 2-ї години ночі 26 жовтня. При цьому в полон вдалося взяти 6 більшовицьких прикордонників. За кілька годин українські повстанці обеззброїли ще 40 червоноармійців.

Командир Подільської повстанської групи, підполковник Армії УНР Михайло Палій-Сидорянський

Командир розвідувального відділу Подільської повстанської групи, поручник Армії УНР Павло Суморків

Початок рейду Подільської групи пришвидшив приїзд до Копичинецького контрольно-розвідувального пункту офіцера польського Генерального штабу — поручника Ковалевського, який передав українським воякам наказ з вимогою залишити територію Польщі. У випадку його невиконання їх мали заарештувати і відправити до таборів інтернованих.

Українське населення не отримало достатньої інформації про початок Другого Зимового походу, а тому не змогло надати суттєвої допомоги українському війську. Так, один з найбільших на Поділлі повстанських отаманів Я. Гальчевський-Орел, який мав запаси зброї, коні та повстанців не знав про маршрут руху групи, а тому не приєднався до неї. Він здійснював диверсійні акти проти червоноармійських частин, які переслідували групу М. Палія-Сидорянського.

У селі Згарках Подільська група напала на більшовицький штаб і військову частину Г. Котовського. Частину окупантів повстанці знищили, а деякі червоноармійці, у тому числі й сам Г. Котовський, ледь врятувалися втечею.

Помічник командира (після поранення М. Палія-Сидорянського — командир) Подільської повстанської групи, полковник Армії УНР Сергій Чорний

Поблизу села Авратин 1 листопада 1921 року було поранено командира групи М. Палія-Сидорянського. Під охороною 12 кіннотників його відправили до радянсько-польського кордону. Керівництво групою перейшло до С. Чорного.

6 листопада Подільська група перемістилася у визначений наказом Ю. Тютюнника район, де мало відбутися з'єднання з головними повстанськими силами. Група пройшла маршем через Потіївку, Нянівку і рушила в напрямку Радомишля. Проводилася розвідка навколишніх територій, яка мала встановити місцезнаходження Волинської повстанської групи. Однак лише 9 листопада, під час переходу через села Велике Клеще та Рудня Базарська, вояки Подільської групи дізналися, що Волинська група зазнала поразки у бою під Коростенем і відійшла у напрямку села Чоповичі. Командування Подільської групи вирішило наздогнати головні повстанські сили і наказало рухатися в напрямку містечка Базар. На шляху було знищено більшовицький каральний відділ з 40 червоноармійців і 8 чекістів.

За весь час, що Подільська група перебувала в Україні до неї приєдналися отамани Антончик, Струк та Орлик зі своїми повстанськими загонами, які були ослаблені більшовицькими каральними акціями.

18 листопада Подільська повстанська група потрапила на попалені папери штабу головних повстанських сил. У с. Блитчі вояки дізнались про поразку

Поблизу села Авратин 1 листопада 1921 року було поранено командира групи М. Палія-Сидорянського. Під охороною 12 кіннотників його відправили до радянсько-польського кордону. Керівництво групою перейшло до С. Чорного.

6 листопада Подільська група перемістилася у визначений наказом Ю. Тютюнника район, де мало відбутися з'єднання з головними повстанськими силами. Група пройшла маршем через Потіївку, Нянівку і рушила в напрямку Радомишля. Проводилася розвідка навколишніх територій, яка мала встановити місцезнаходження Волинської повстанської групи. Однак лише 9 листопада, під час переходу через села Велике Клеще та Рудня Базарська, вояки Подільської групи дізналися, що Волинська група зазнала поразки у бою під Коростенем і відійшла у напрямку села Чоповичі. Командування Подільської групи вирішило наздогнати головні повстанські сили і наказало рухатися в напрямку містечка Базар. На шляху було знищено більшовицький каральний відділ з 40 червоноармійців і 8 чекістів.

Учасник Другого Зимового походу у складі Подільської повстанської групи Василь Оксюк

під Малими Миньками Волинської повстанської групи Ю. Тютюнника. Тому Подільська група почала повернення до Польщі. Кордон вона перейшла між містечками Остріг — Мілятин 6 грудня 1921 року. Після переходу кордону вояки змушені були здати зброю польській владі.

Рейд Подільської повстанської групи тривав з 26 жовтня до 6 грудня 1921 року. Мемуари учасників походу свідчать про великі військові успіхи групи. У них відзначається, що вона пройшла до 1500 кілометрів маршу, провела численні бої з більшовицькими частинами, знищила прикордонну варту, навчальну команду, сотню піхоти, 7-й та 8-й кінні полки червоного козацтва, 2-гу бригаду червоного козацтва, курінь піхоти, три окремі загони особливого призначення, 57-й кінний полк і курінь 515 полку, 2 надзвичайні комісії, помічника командуючого військами Київської військової округи.

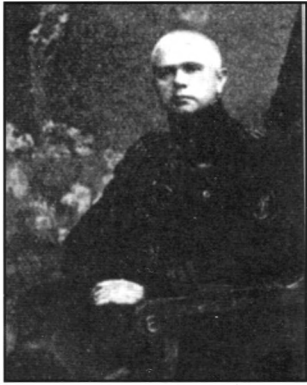
ВОЛИНЬСКА ПОВСТАНЬСКА ГРУПА

Головні надії командування Армії УНР покладало на Волинську повстанську групу, яка, власне, й мала підняти загальнонаціональне повстання. До її складу увійшли українські вояки, що були інтерновані у таборах в Каліші, Олександрові-Куявському і Ченстохові. За попередньо складеними списками їх відправляли групами по 20–50 осіб до прикордонних сіл Великі й Малі Мицьки, Велика й Мала Стадина, де відбувалося формування групи.

Більшовицькі спеціальні органи були достатньо проінформовані про підготовку походу. Так, у телеграмі О. Шумського до Х. Раковського від 28 жовтня 1921 року відзначалося, що ППШ переправляє інтернованих українських вояків у район Сарни — Рівне — Гусятин. Про це також йшлося у більшовицьких нотах-протесту до польського уряду.

Група учасників Другого Зимового походу в таборі інтернованих у Каліші перед від'їздом в Україну

Міністр морських справ УНР Михайло Білинський. Учасник походу Волинської повстанської групи. Загинув у бою під Малими Миньками 17 листопада 1921 року

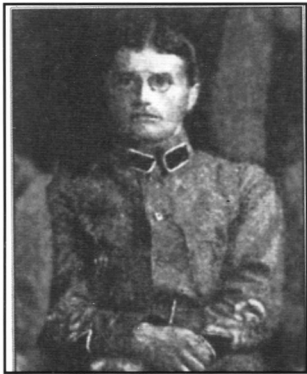
Підполковник Армії УНР Григорій Дугельний. Учасник походу Волинської повстанської групи. Розстріляний більшовиками під містечком Базар

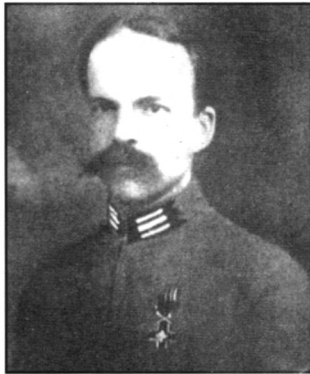
Підполковник Армії УНР Юрко Климач. Учасник походу Волинської повстанської групи. Поранений у бою під Коростенем 7 листопада 1921 року

Полковник Армії УНР Степан Лисогор. Учасник походу Волинської повстанської групи. Поранений у бою під селом Чоповичі 11 листопада 1921 року

Підполковник Армії УНР Олексій Лушненко. Учасник походу Волинської повстанської групи

Підполковник Армії УНР Микола Чижевський. Учасник походу Волинської повстанської групи

Полковник Армії УНР, командир Першої збірної бригади Волинської повстанської групи Микола Шраменко

Підполковник Армії УНР Микола Тобілевич. Учасник походу Волинської повстанської групи

Полковник Армії УНР Григорій Чижевський, начальник артилерії Волинської повстанської групи

Підполковник Армії УНР Іван Ремболович. Під час походу очолював перший штурмовий відділ Волинської повстанської групи

Підполковник Армії УНР, керівник організаційного відділу Партизансько-повстанського штабу, у поході — командир дивізії Волинської повстанської групи Леонід Ступницький

Підполковник Армії УНР Іван Шура-Бура. Брав участь у поході Волинської повстанської групи. Розстріляний більшовиками під містечком Базар

Очолив Волинську групу генерал-хорунжий Ю. Тютюнник. До її складу увійшли: штаб, 2 дивізії під командуванням Л. Ступницького та В. Янченка, кінна і технічна сотні і польова варта. Ці структурні одиниці мали стати основою майбутньої регулярної української армії. Загалом, до групи зголосилося 155 старшин і урядовців та 645 козаків.

Польське командування не дотрималося обіцянки забезпечити належним чином українське військо. На Волинську групу виділено всього 430 гвинтівок, 74 тис. набоїв, 7 кулеметів «Максим», 25 — «Кольт» і 2 — «Льюїс» з набоями та стрічками до них, 150 піроксилінових шашок і 600 ручних гранат. Зазначеного озброєння аж ніяк не вистачало для успішної боротьби.

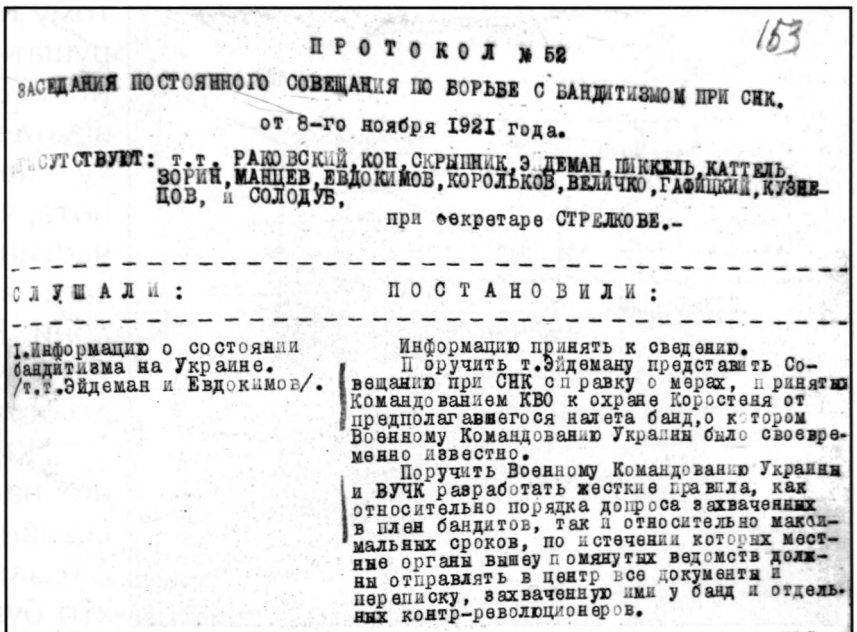
Польсько-радянський кордон Волинська група перейшла о 2 годині ночі 4 листопада у районі сіл Борового і Нетреби. Вже у першому підрадянському селі Майдані Голишевському повстанці роззброїли прикордонну охорону і здобули 32 коней і 12 підвід, на які склали зброю, підривні матеріали, медикаменти і скарбницю. Це вселяло у повстанців надію на успішне продовження походу.

Далі Волинська група вирушила селами Андріївка, Кішин, Стовпинка, Жубровичі, Кривотин-Колтський, Анишпіль, Піски у напрямку міста Коростеня, яке було пунктом важливого стратегічного і політичного значення. Його захоплення давало можливість отримати зброю, обмундирування, продукти харчування і повідомити українське населення про початок всенародного повстання.

Наступ на Коростень проводився двома відділами, які очолювали Ю. Тютюнник та Л. Ступницький. На певний час повстанцям вдалося захопити залізничний вокзал та склад зброї. Вони випустили із в'язниці 470 політичних в'язнів, здебільшого селян, які не виконали продподаток; розстріляли чекістів і розігнали міліцію. Проте втримати місто не вдалося, оскільки прибули 2 бронепотяги і 1000 курсантів Школи червоних старшин, які вступили у бій і змусили повстанців відступити.

Після поразки під Коростенем відбулася військова нарада за участі Ю. Тютюнника, В. Янченка, Ю. Отмарштайна, Л. Ступницького, М. Шраменка та Р. Сушка, на якій було вирішено продовжувати рух вглиб України.

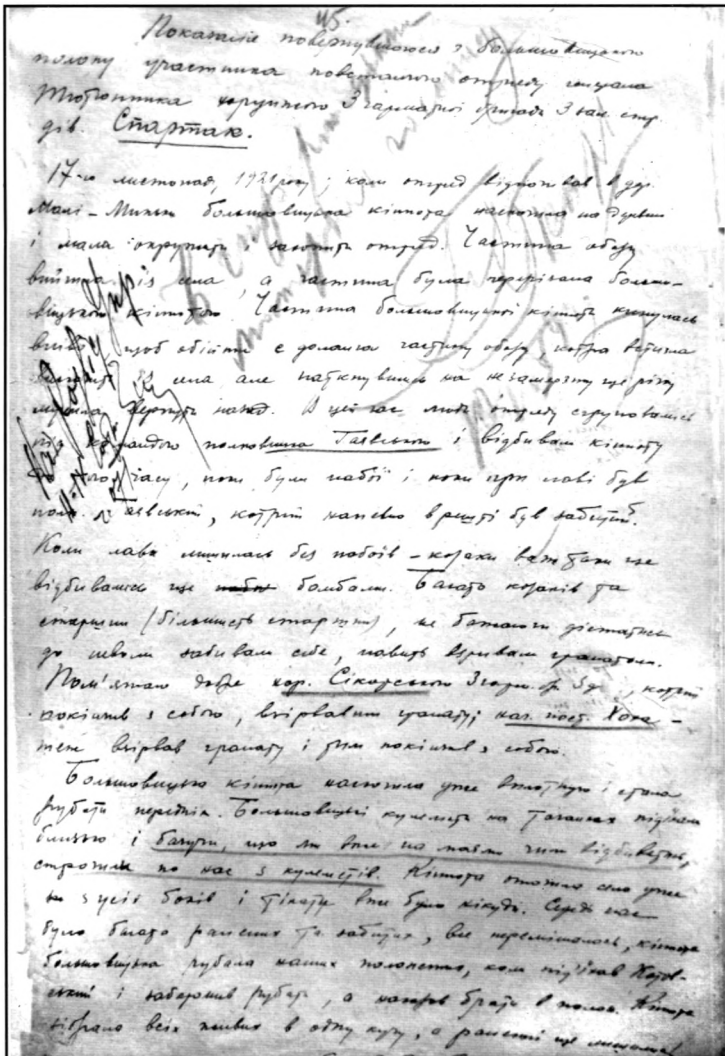
Поблизу села Чайківка 12 листопада на групу напала кавале-

Протокол засідання постійної наради по боротьбі з бандитизмом при РНК. 8 листопада 1921 року

Посвідчення та нагрудний знак полковника Армії УНР, командира бригади у складі Волинської повстанської групи Романа Сушка

Свідчення про бій під Малими Миньками і розстріли під Базаром хорунжого Армії УНР Спартак. Квітень 1922 року

рійська бригада Г. Кстовського. Подальший рух групи відбувався під безперестанним вогнем червоноармійців. Становище вояків з кожним днем погіршувалося. Їм не вдалося з'єднатися з відділом генерала В. Нельговського та повстанською групою М. Палія. Через брак взуття майже всі вояки обморозили ноги. Значно збільшився обоз групи, у якому перебували 80 поранених. Катастрофічно не вистачало зброї і набоїв. За таких обставин командування групи ухвалило рішення повертатися до Польщі.

Вранці 17 листопада Волинська група увійшла в Малі Миньки, де зупинилася на відпочинок. Відразу по прибуттю було виставлено застави у напрямку на Великі Миньки, Голубієвичі, Рудню, Свясоцьке, Звіздаль.

Близько 9-ї години застави помітили червоноармійців, тому Ю. Тютюнник наказав вирушати у напрямку на Звіздаль. Коли Волинська група почала відхід з села, праворуч від її руху з'явилася більшовицька кіннота, яка розбила колону на дві частини. Інший більшовицький загін вдарив зліва від руху колони. Розпочався запеклий бій у якому українські вояки билися до останнього набою.

Котовці рубали й поранених на підводах, і беззбройних їздових. Тільки 120 старшин і козаків зі штабом включно, хто був на конях, у тому числі Ю. Тютюнник і В. Янченко, зуміли пробитися до лісу під се-

лом Звіздаль і 20 листопада пробратися за кордон.

Після завершення бою повстанців відвели до Малих Миньок і замкнули у церкві. Вночі червоноармійці били і грабували полонених. Більшовицькі комісари прагнули довести безідейність української боротьби і пропонували українським воякам перейти на службу в Червону армію. Відповіддю для них стали слова С. Щербака, який відповів, що жоден з повстанців не погодиться на більшовицькі умови, а український народ помститься за своїх героїв.

Начальник штабу 45-ї більшовицької дивізії Ілля Гаркавий (на задньому сидінні). Підписав наказ про розстріл 360 учасників походу

18 листопада відбувався допит, який проводили Г. Котовський та співробітник ЧК І. Гаркавий. Повстанців, які відповідали українською мовою вони наказували розстрілювати. Цього ж дня полонених перевели до м. Базар де й відбувся суд. У протоколі Надзвичайної комісії у складі Гаркавого, Іванова, Котовського, Фріновського, Ліфшиця та Літвінова вказувалося, що в бою загинули 400 чол., у полон потрапили 537 вояків Повстанської армії, з яких до суду дожило лише 443 вояки. Наказ про розстріл 360 українських вояків, підписано вже після здійснення вироку – 22 листопада 1921 року.

Прочитавши цей протокол, представник УСРР у Польщі О. Шумський пропонував перетворити суд над учасниками походу на великий політичний процес, інформацію про який поширити у європейській та американській

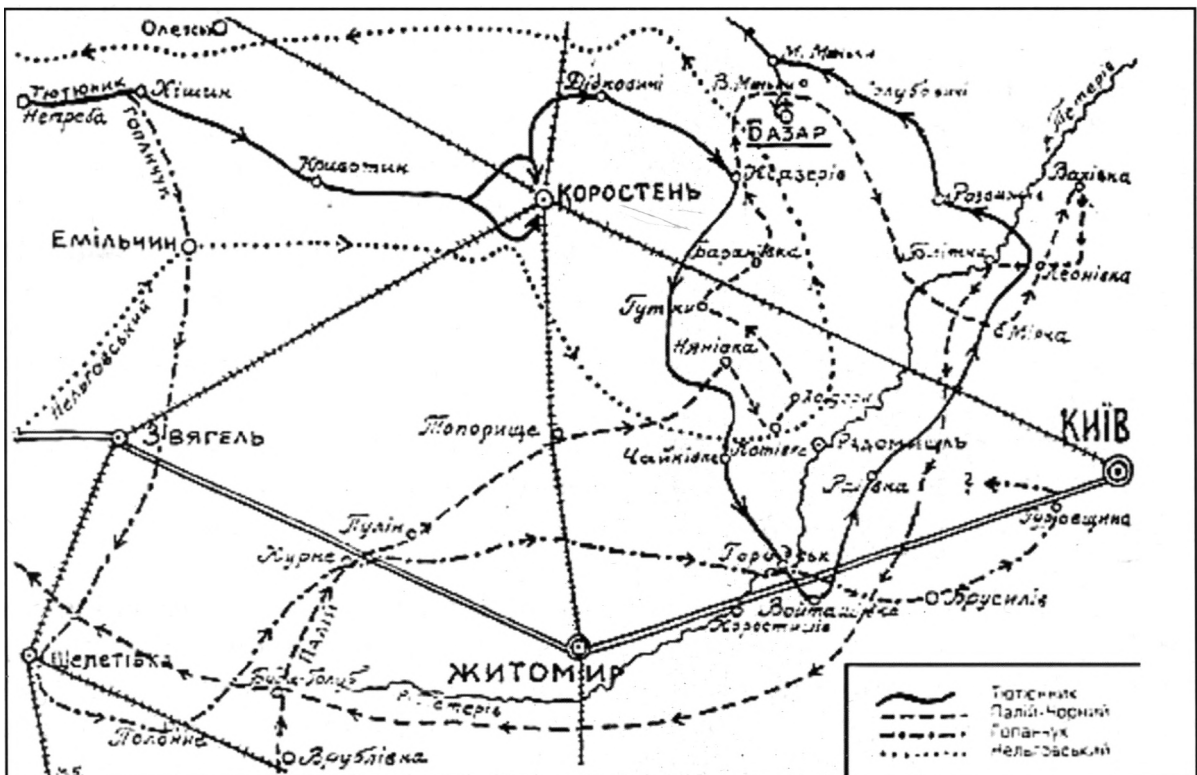

Схема походу Волинської повстанської групи

пресі. Разом з тим О. Шумський писав, що необхідно замовчувати перед західними країнами дії кавалерії Г. Котовського, адже *«способ ликвидации этого набега, принятый киевскими товарищами, произведет невыгодное для нас впечатление»*.

Напередодні розстрілу місцевим селянам наказали викопати велику могилу. Полонених українців підводили до ям і розстрілювали з кулеметів. Близько 22-ї год. 21 листопада розстріляли перших 25 старшин. Розстріли відбувалися цілу ніч.

Червоноармійці під Малими Миньками теж зазнали значних втрат. Впродовж декількох днів вони возили поранених до Овруча, щерть були заповнені шпиталі в Базарі, Хабнім і Народичах.

Незважаючи на те, що Другий Зимовий похід зазнав поразки, його втілення відіграло важливу роль для українського державотворення. Він став свідченням потенціалу нації, проявом її прагнення до незалежності і розбудови власного життя. Із завершенням походу закінчилася збройна епопея регулярної української армії, однак наш народ не припинив боротьби за визволення і відродження державності. Наприкінці 1920-х – початку 1930-х років цілі українські села виступили проти більшовицької колективізації і розкуркулення. У роки Другої світової війни на захист західноукраїнського населення від радянського терору піднялася Українська повстанська армія. На початку ж 1990-х років українці знову підняли жовто-блакитні стяги і так відновили незалежність української держави.

ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ РОЗСТРІЛЯНИХ ПІД БАЗАРОМ

Впродовж десятиліть існування радянського комуністичного режиму влада робила все можливе для того, щоб знищити правду про Другий Зимовий похід і пішли в забуття прізвища героїв, полеглих під Базаром. Інформація подавалася лише офіційною пропагандою, яка висвітлювала в суто негативних тонах весь український визвольний рух. Носіїв національної ідеї та провідників українського визвольного руху радянський режим звинувачував у «контрреволюційності» та служінні «буржуазним режимам» Західної Європи. Так трактували історію аж до проголошення незалежності України.

Правда про цю героїчну сторінку з історії українського державотворення зберігалася в пам'яті тисяч українців, які опинилися поза межами України, і самих учасників боротьби за державність, а також свідків подій під Базаром.

Вшанування пам'яті полеглих відбувалося переважно поза межами України, де Другий Зимовий похід залишався символом нескореності нації. Закордонні українці намагалися зберегти історичну правду про Другий Зимовий похід і вшанувати пам'ять убитих під Базаром. До 10-річчя походу Воєнно-Історичне Товариство розповсюдило звернення «До всіх українців»: «Десять років тому купка напівголих, босих, майже без зброї, сміливо

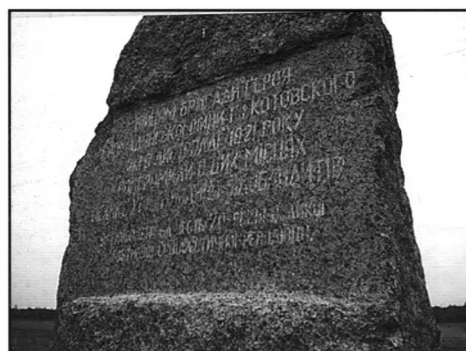

Учасники відзначення 40-річчя Другого Зимового походу у Торонто (Канада). Фото. 1961 рік

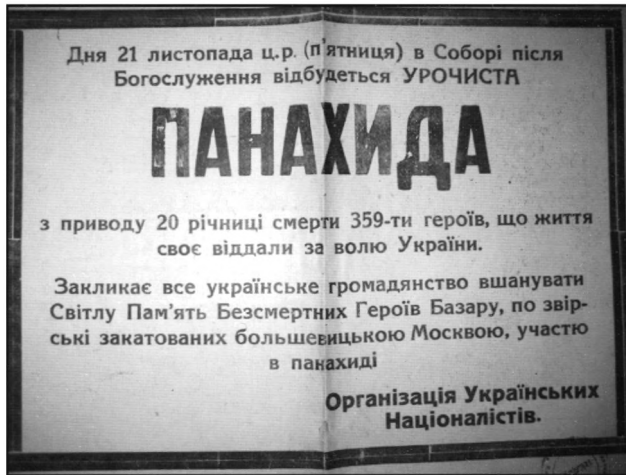
посунулася проти дивізій та бригад, проти гармат та кулеметів окупантської армії, посунулася, щоб визволити Україну-матір з ворожих лабетів, посунулася, щоб за маніфестувати всьому світові про живучість ідеї Незалежності, Державності України...».

Широко відзначалося закордонним українством 40-річчя Другого Зимового походу. У місцях компактного проживання відбулися панахиди та урочисті заходи. Ця подія широко висвітлювалася діаспорними періодичними виданнями, де друкувалися статті істориків та учасників визвольних змагань.

В Україні ж до 1991 року не вдавалося організувати широкого відзначення і вшанування пам'яті полеглих у Другому Зимовому поході. Адже це суперечило офіційній позиції влади. Натомість у більшості українських населених пунктів встановлювалися меморіали і пам'ятники представникам режиму, які проводили політичні репресії, організовували масові розстріли і нищили українську націю. Зокрема, на полі бою під Малими Миньками з червоного граніту споруджено пам'ятник Г. Котовському, який був одним з організаторів масових роз-

082 — Радянський пам'ятник організаторові розстрілів українських вояків під Базаром Григорію Котовському. Сучасне фото

Листівка Організації українських націоналістів про вшанування пам'яті, розстріляних під Базаром. Київ. 1941 рік

стрілів українських вояків під Базаром з написом: «Бійцям бригади героя громадянської війни Г. І. Котовського, які в листопаді 1921 року розгромили в цих місцях велике угруповання білобандитів. Встановлено на честь 70-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції». Так фальсифікувалася історія.

У першу річницю окупації України німецькими військами Організація українських націоналістів організувала відзначення 20-річчя Другого Зимового походу (21 листопада 1941 року). Землю з могили українських вояків у Базарі було доставлено до інших міст України, де мало відбуватися відзначення.

Передусім до Києва, де планувалося проведення маніфестацій, замурування землі з могили Героїв під стінами Софіївської церкви.

Відбувалися велелюдні заходи й у самому Базарі. Їхньою координацією займався Олег Кандиба-Ольжич, закатований пізніше у німецькому таборі Заксенхаузен.

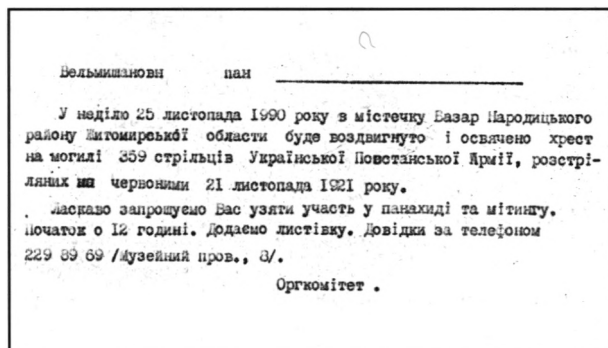
Активізація українських національних сил насторожила нацистські каральні органи, які провели арешти учасників подій у Базарі, Коростені, Радомишлі, Житомирі. Більшість арештованих утримували у тюрмах в Радомишлі та Житомирі. На початку грудня 1941 року на Мальованці у Житомирі почалися розстріли. Загалом, на Житомирщині було заарештовано і знищено 721 особу.

Восени 1990 року Житомирські організації Української Республіканської партії, Спілки Незалежної Української Молоді та Народного Руху

Видання «Два Базари 1921-1941». 1949 рік

України закликали все свідоме українство взяти участь у вшануванні героїв Базару. Активісти відвідали Базар, подали заяву місцевій сільраді про намір провести в неділю, 25 листопада, панахиду. Народний депутат, секретар НРУ Микола Поровський виступив на сільському сході, який прихильно до цього поставився. Але напередодні панахиди, 24 листопада, газета «Вечірній Київ» опублікувала «Телеграму в номер»

Запрошення на урочисті заходи з приводу 79-річчя Другого Зимового походу. Київ. 1990 рік

ПАНАХИДА

на могилі
359-и

УКРАЇНСЬКИХ
СТРІЛЬЦІВ.

РОЗСТРІЛЕНИХ

21 листопада 1921 року

В МІСТЕЧКУ БАЗАР.

ВІДБУДЕТЬСЯ У

17 Листопада

у містечку

Народницького району

БАЗАРСЬКА ТРАГЕДІЯ

Збройна боротьба українського народу за свою Соборну Самостійну Державу розпочалася проголошенням 22 січня 1918 року IV Універсалу Центральної Ради УНР. Майже чотири роки безсторонньої допомоги боролися українці від західних сусідів, які зрештою покинули їх хиле тіло. Велику Україну окупувала більшовицька Росія, Польща та Галичину загарбала Польща, Закарпаття опинилося під Чехословаччиною, Басарабія та Ілліччина Вукотина дісталася Румунії. Проте ще в 1921 році на Паддні пролягли діли коло 40 тис. повстанців.

Уряд Української Народної Республіки та українські війська були витіснені більшовиками до Польщі. Польські власті розстрілювали постої. Проте для підтримки антибільшовицьких постоїв було створено у Львові штаб Української Повстанської Армії під командуванням П'єтра Третяка. Цей штаб спорядив 1920 року Перший, а 1921 року - Другий Зимовий похід.

Військо для Другого Зимового походу було поділене на три групи. Восени 1921 року Басарабська група під проводом генерала Гулого-Гуленка зазнала поразки неподалік румунського кордону. Подільською групою, повернутою на захід, 17 листопада на річці Звіддаль біля села Малі Маньки (нині Народницького р-ну Житомирської обл.) червоної кавалерія Григорія Котельського оточила українське військо.

Штурм атакували підвешні села Звіддаль, на полі, де тепер радіоактивний погильник, стоїть нап'ятик із написом: "Осень 1921 года Г. Н. Котовский со своей бригадой раббийи на сток поле крупию груциролку белобилитов".

120 українських воїнів з 41 штабом вийшли з оточення і пробивалися за кордон. 443 потрапили в полон, серед них було багато поранених. Усіх їх котовці привели в містечко Базар, зачинили в церкві, синягозі та костюль. 84 - х старших віддали під суд, а 359 чоловік, у тому числі поранених, на свіданні 21 листопада розстріляли, принесли викопати собі могилу. Розповідають, що Котовський пропонував повертати на його бік, але відстоїти шостки відстояв, що Україну вони не зрадять. Померли, співаючи гімн "Ще не вмерла України".

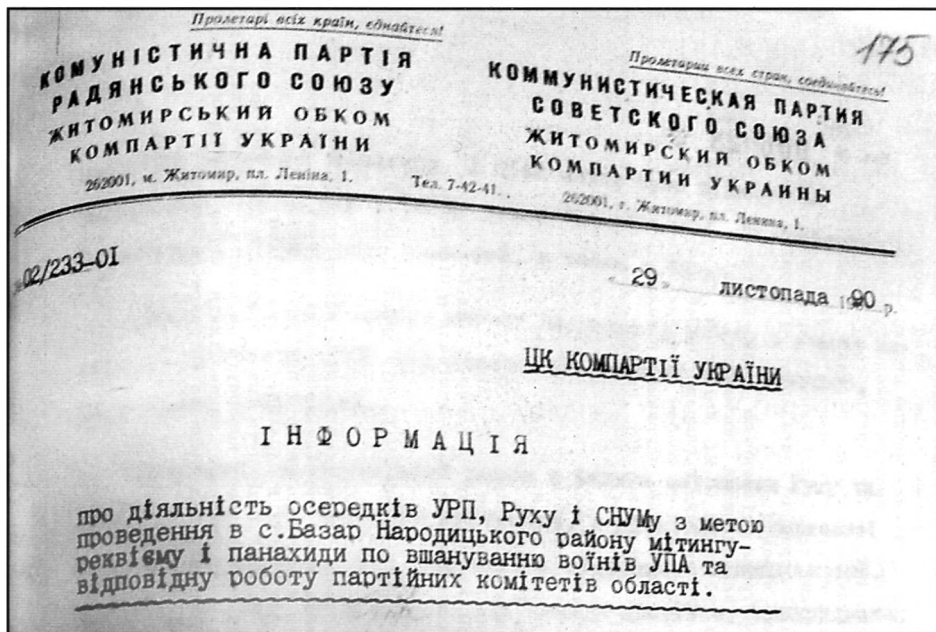
Базарська трагедія не припинила повстанського руху в Україні. Він тривав ще до 1925 року. У історії вєброїних визвольних змагань народу Базар стоїть поруч із героїчним обороню. Крут і гори Макішки. Вони оспівані в піснях.

НАСТАВ ЧАС ВОЗДИВНУТИ НА МОГИЛІ ГІРЦІВ КРЕСТ І ОСВЯТИТИ ПОГО

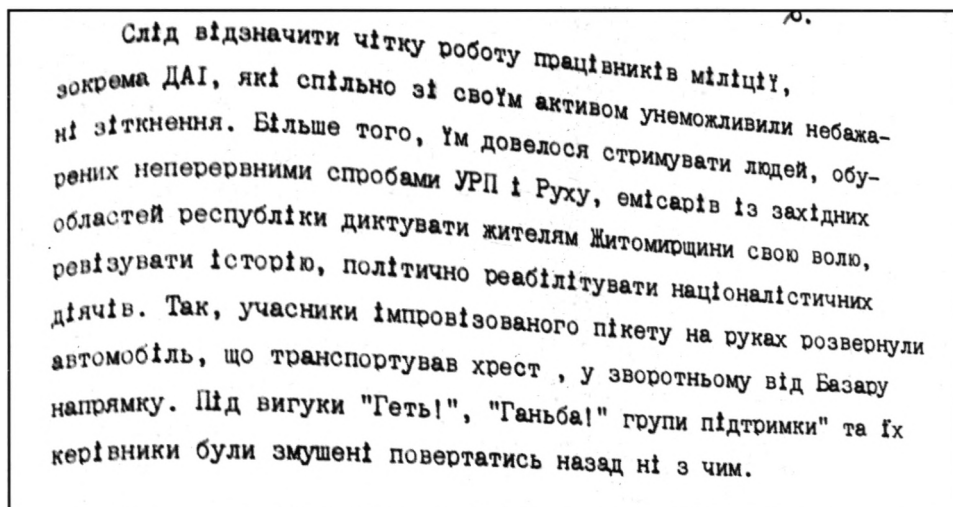
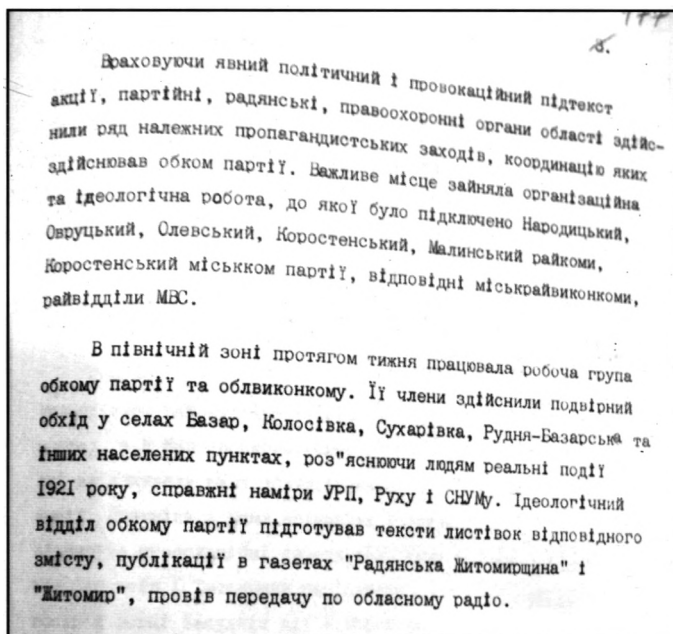
Житомирські обласні організації Української республіканської партії, Спілки незалежної української молоді та Руху залюкників патріотів у приїхати у містечко Базар у Листопада 17 Листопада НА 12 ГОДИНУ ДНЯ ДІЯ УЧАСТІ В ПАНАХИДІ. Іхати влізхон

Київ-Брест, біля Малина повернути на північ. Або влізхон Київ-Житомир, біля села Кочерів повернути на північ, іхати через Радоминь і Малин. Із Житомира похит іхати через Чернікві, Потіївку, Малин. Відстаєть від Києва та Житомира до Базару приблизно 150 - 180 км.

НАРОДНИЙ РУХ УКРАЇНИ

Інформація Житомирського обкому
Комунистичної партії про здійснені
заходи щодо недопущення
вшанування пам'яті Героїв Базару.
29 листопада 1990 року

з Базару, що «проведення подібної акції, яка носить виражену антирадянську спрямованість», може призвести до конфлікту. Базарська сільська рада народних депутатів відмовила в проведенні поминальних заходів.

У день вшанувань у Житомирі затримали два автобуси, які мали везти людей у Базар, а у водіїв відібрали дорожні листи. Перегородили тракторами дорогу під Новоград-Волинським і не пропустили волинян та галичан. Міліція зупинила водія, який віз дубовий хрест на могилу базарців. Присутні активісти, яких приїхало декілька автобусів погрожували перекинути його машину. До самого Базару наїхало багато міліції та чужих людей у цивільному. Поблизу села Пиріжки, що за Малином два ваговози перекрили дорогу і не пропустили до Базару два автобуси з Києва. Це відбувалося на очах близько 50 міліціонерів. Присутній при цьому, майор міліції заявив, що до Базару людей не пропустить, оскільки він «нібито» не хоче конфлікту між учасниками акції і місцевими селянами. Дозволив лише декільком бажаючим поїхати до селища і подивитися, що там робиться.

Зголосилися Олександр Ковтуненко, Дмитро Гірченко та Василь Овсієнко. У Недашках вони побачили натовп чоловік триста. З яких багато було явно не селян — розмовляли російською мовою, одягнені в новенькі кукфайки при білих сорочках з краватками, у хутряних шапках. На транспарантах написані однотипні гасла: «Ганьба нащадкам Петлюри та Бандери!», «Не допустимо націоналізму та екстремізму!». У калюжі валялися два українські прапори і бланки реєстрації громадян України. Згодом, було встановлено, що це наслідки розправи натовпу з малинськими рухівцями. Побили й самого Василя Овсієнка. Однак його звернення до правоохоронних органів не дали жодних результатів. Відкрити кримінальну справу згодом закрили, навіть не повідомивши заявника.

Нахабна поведінка місцевого керівництва та правоохоронних органів зумовлена тим, що вони мали відповідні вказівки «з гори». Цю думку підтверджує документ, нещодавно віднайдений в архівних фондах — інформація другого секретаря Житомирського обкому Компартії України Михайла Чигиря для ЦК Компартії України, де він звітує про спробу вшанування націоналістами воїнів УПА в с. Базар Народицького району.

Як свідчить документ, посадовець вбачав у вшануванні Героїв, які полягли за Батьківщину «явний політичний і провокаційний підтекст», «деструктивну акцію». Поминальна панахида, оцінювалася не інакше як «спроба дестабілізувати обстановку внести в села області розбрат і ворожнечу».

Вражають масштаби заходів, які Житомирський обком вжив, щоб не допустити вшанування пам'яті загиблих під Базаром. Були залучені партійні, державні і правоохоронні органи області: Народицький, Овруцький, Олевський, Коростенський, Малинський райкоми, Коростенський міськком партії, відповідні міськрайвиконкоми, райвідділи МВС. Впродовж тижня працювала робоча група обкому партії та облвиконкому. Її члени провели подвірний обхід у селах Базар, Колосівка, Сухарівка, Рудня-Базарська та інших населених пунктах. Роз'яснювали людям «реальні події 1921 року». Ідеологічний відділ обкому партії підготував тексти листівок відповідного змісту, публікації

в газетах «Радянська Житомирщина» і «Житомир», передачу по обласному радіо. Учасники «імпробізованого» пікету руками розвернули автомобіль, що перевозив хрест (для встановлення на могилі) у зворотньому від Базару напрямку.

З вищенаведеного ми бачимо, що ще в 1990 році українці не мали можливості вільно висловлювати думки, знати власну історію і вшановувати «своїх», а не «чужих» героїв.

Лише з 1991 року в Базарі проводяться щорічні відзначення Другого Зимового походу і вшанування пам'яті полеглих від більшовицьких куль українських вояків. На місці їхнього поховання, за підтримки української діаспори, встановлено гранітні хрести і пам'ятник. Однак дотепер на місці бою у Малих Миньках стоїть пам'ятник організатору розстрілів Г. Котовському, що є парадоксом. Адже, ми маємо вшановувати лише тих діячів, які прислужилися українському народові та українській державі.

Меморіальні дошки і хрести, встановлені на могилах українських вояків під містечком Базар. 1991 рік

Вшанування пам'яті українських вояків, розстріляних під містечком Базар. 2006 рік

Пам'ятник українським воякам, розстріляним під містечком Базар. Сучасний вигляд

Громадсько-політичне видання

*Ярослав Файзулін
Віталій Скальський*

Перелоги Української революції: Другий Зимовий похід Армії УНР

Відповідальний редактор *Владислав Верстюк*

Редактор *Ольга Веремійчик*
Верстка *Юрія Попсуєнка*

Підписано до друку 4.12.2008. Формат 60×84¹/₈. Папір крейдяний.
Гарнітура OriumNewC. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 4,65.
Обл.-вид. арк. 6,00. Наклад 1000 прим.

**АВТОРИ ВИСЛОВЛЮЮТЬ ЩИРУ ПОДЯКУ
ЗА ДОПОМОГУ В ПІДГОТОВЦІ БРОШУРИ:**

Олександру Кучеруку
Наталії Маковській
Василю Овсієнку
Галині Порохнюк
Володимиру Сергійчуку
Олександру Удоду

У БРОШУРІ ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ:

Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України
Центрального державного архіву громадських організацій України
Центрального державного кінофотофоноархіву ім. Г. С. Пшеничного
Державної наукової архівної бібліотеки

